Ο ΝΟΥΜΑΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ - ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ἕνας λαὸς ὑψώνεται ἅμα δείξῃ πὼς δὲ φοβᾶται τὴν ἀλήθεια. — ΨΥΧΑΡΗΣ.

Κάθε γλώσσα ἔχει τοὺς φυσικούς της κανόνες. ΒΗΛΑΡΑΣ

ΧΡΟΝΙΑ Ε'. ✱ ΑΘΗΝΑ, ΚΕΡΙΑΚΗ 2 ΤΟΥ ΔΕΚΕΒΡΗ 1907 ✱ ΓΡΑΦΕΙΑ: ΔΡΟΜΟΣ ΖΗΝΩΝΑ ΑΡΙΘΜ. 2 ✱ ΑΡΙΘΜΟΣ 272

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΨΥΧΑΡΗΣ. Τριάντα χιλιάδες φράγκα χρυσά.
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ. Γιὰ τὸ δρᾶμα, ὄχι γιὰ τὸ θέατρο (τέλος).
ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ. Ἀντάρτης.
ΗΛΙΑΣ ΒΟΥΤΙΕΡΙΔΗΣ. Καλοσύνη κι Ἀγάπη.
ΕΛΙΣΑΙΟΣ ΓΙΑΝΙΔΗΣ. Ὁ «Μικρομέγας» τοῦ Βολταίρου (συνέχεια).
ΠΟΙΗΜΑΤΑ. Ἀργύρης Ἐφταλιώτης, Λέαντρος Παλαμᾶς.
ΠΑΡΑΓΡΑΦΑΚΙΑ — Ο,ΤΙ ΘΕΛΕΤΕ. — ΧΩΡΙΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΟ.

ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΦΡΑΓΚΑ ΧΡΥΣΑ

Μὲ τὸ σημερνὸ ταχυδρομεῖο — σάββατο, τριάντα τοῦ Σποριᾶ, 1907 — μαθαίνω δυὸ πολὺ σημαντικὰ πράματα, ποὺ καθὼς θὰ διῆτε, μοιάζουνε καὶ δὲ μοιάζουνε τὸ ἕνα μὲ τἄλλο.

Ἀπὸ κάποιο γράμμα ἑνὸς φίλου μου δημοδασκάλου μαθαίνω πὼς λίγο ἔλειψε νὰ τὸν πάψουνε γιατὶ ὁ φίλος ἀφτὸς εἶναι δημοτικιστής. Χρειάστηκε μεγάλη ἐνέργεια, χρειάστηκε προστασία σπουδαία, γιὰ νἄχῃ ὁ ἄθρωπος τὸ δικαίωμα νὰ κρατήσῃ τὴ θέση του, τὴ γνώμη του καὶ τὸ ψωμί του.

Ἀπὸ μιὰ φημερίδα πάλε, μαθαίνω πὼς ἕνας κ. Κ. Σεβαστόπουλος ἄρησε στὸ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιο τριάντα χιλιάδες φράγκα καὶ πὼς ὁ τόκος τοῦ ποσοῦ θὰ χρησιμέψῃ γιὰ βραβεῖο διαγωνισμοῦ. Ὁ διαγωνισμὸς ἔχει μάλιστα ὅρους δικούς του.

«Τὸ διαγῶνισμα τοῦτο — λέει φαίνεται ἡ διαθήκη — σκοπὸν ἔχει τὴν μόρφωσιν τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὴν κατὰ τὸ ἐφικτὸν προσέγγισιν πρὸς τὸ πάντοτε θαυμαζόμενον ὕφος τῶν ἀρχαίων λαμπρῶν συγγραφέων μας διὰ τὸ σύντομον καὶ εὐκρινές, διὰ τῆς χρήσεως ἀπαρεμφάτων, εὐκτικῆς ἐγκλήσεως [ὑποθέτω πὼς θὰ εἶναι δηλ. ἐγκλέσεως, μὲ *ι*, μὰ δὲν ξέρω ποιανοῦ εἶναι τὸ *η*, τῆς φημερίδας ποὺ τὸ δημοσιέβει ἢ τοῦ κ. Κ. Σεβαστόπουλου τοῦ ἴδιου] καὶ τοῦ μέλλοντος χρόνου».

Ἀπὸ τοὺς ὅρους ἀφτούς βλέπουμε κάμποσα ποὺ ἴσως καλὸ εἶναι μὲ τὴ σειρά τους νὰ τἀραδιάσουμε, γιὰ νὰ τὰ χαροῦμε ὅπως τοὺς ἀξίζει.

Πρῶτα πρῶτα βλέπουμε πὼς ὁ κ. Κ. Σεβαστόπουλος εἶτανε πολὺ ἀγαθὸς ἄθρωπος. Φρόντισε, προτοῦ πεθάνῃ, καὶ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Τιμή μας. Γιὰ τὸ ζήτημα εἶχε μάλιστα δικές του ἰδέες — χωρὶς νὰ συλλογίστηκε ποτέ του, ἐννοεῖται, κανένας νὰ τὸν πάψῃ. Πάφτηκε ὁ ἄθρωπος μοναχός του.

Καὶ λοιπὸν τὶς ἰδέες του ἀφτές, ἀχαμνὸ δὲν εἶναι νὰ ξετάσουμε, γιατὶ κι ἀπὸ κεῖ θὰ βγῇ ὄφελος γιὰ μᾶς — καὶ κάμποση διδαχή.

Ὁ διαγωνισμὸς τοῦ κ. Κ. Σεβαστόπουλου ἔχει, λέει, σκοπὸ «τὴν μόρφωσιν τῆς σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης».

Ἀπὸ τὰ λόγια του κατάλαβα καὶ γὼ πὼς ἡ σημερνὴ ἑλληνικὴ γλώσσα, μορφωμένη δὲν εἶναι, καὶ πῶς νὰ μὴ συφωνήσω, ἀφοῦ τὸ ἴδιο φωνάζω τόσα καὶ τόσα χρόνια;

Δηλαδή. Ἐγὼ τὰ λέω γιὰ τὴν καθαρέβουσα. Καὶ πιστέβω πὼς μὲ τὶς λέξες «σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» τὴν καθαρέβουσα θὰ ἐννοοῦσε καὶ ὁ κ. Κ. Σεβαστόπουλος. Ἡσύχασα τώρα ποὺ ὁ καινούριος ὁ διαγωνισμὸς θὰ μᾶς τὴ μορφώσῃ πιὰ στὸ τέλος τῶν τελῶνε, νὰ διοῦνε κ' οἱ καθαρεβουσιάνοι ἄσπρη μέρα.

Μὰ δὲν ξέρω γιατὶ μὲ βασανίζει τέτοιος ὅρος· «σημερινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». Ἂν εἶναι *σημερνή, ἑλληνική* πῶς νὰ εἶναι; Τὸ λιγώτερο, ἔπρεπε *νεοελληνική* νὰ μᾶς τὴ βαφτίσῃ. Καὶ τότες θὰ συφωνοῦσα πάλε μαζί του, ἐπειδὴ Νεοελληνικὴ ἔχουμε ἀνάγκη γιὰ τοὺς Νεοέλληνες.

Ὁ διαγωνισμὸς τοῦ κ. Κ. Σεβαστόπουλου γυρέβει ὅμως κι ἄλλα, γυρέβει «τὴν κατὰ τὸ ἐφικτὸν προσέγγισιν πρὸς τὸ πάντοτε θαυμαζόμενον ὕφος τῶν ἀρχαίων λαμπρῶν συγγραφέων μας».

Τί νομίζετε τἄχα; Ἐγὼ τώρα καμαρώνω. Καμαρώνω ποὺ ὁ κ. Κ. Σεβαστόπουλος εἶχε τόσο θαμασμὸ γιὰ τοὺς ἀρχαίους. Στὸ θαμασμό, στὴν ἀφοσίωση, στὴν ἀγάπη, στὴ λατρεία πρὸς τοὺς ἀρχαίους τῆς μεγάλης χρυσῆς ἐποχῆς, μὲ κάποιο κάφκημα τὸ λέω, κανένας δὲ θὰ μὲ ξεπερνᾷ. Ἴσως νὰ τοὺς μελέτησα κιόλας περισσότερο ἀπὸ τὸν κ. Κ. Σεβαστόπουλο. Ἴσως νὰ στηρίζεται κι ὁ θαμασμός μου σὲ λόγους σοβαροὺς ποὺ δὲ θὰ τοὺς ὑποψιάστηκε ὁ μακαρίτης.

Μπορεῖ μάλιστα, ἐπειδὴ καὶ τοὺς θαμάζω, νὰ μὴ συφωνῶ μαζί του ἀπάνω στὴν «προσέγγισιν». Ἐγὼ φοβοῦμαι μήπως ὁ περίφημος «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν» κτλ., ποὺ τοῦ ἄφησε καὶ δάφτου δέκα χιλιαδοῦλες φράγκα ὁ κ. Κ. Σεβαστόπουλος, τοῦ παράσταινε κάποια *προσέγγιση* στοὺς ἀρχαίους, μήπως τὸ Σύλλογο εἶχε στὸ νοῦ του. Καὶ τότες φυσικὰ μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ συφωνήσω. Τὸ κάτω κάτω ἐγὼ δὲν ξέρω ἂν καὶ μεῖς οἱ δημοτικιστάδες, ποὺ κάτι νοιώθουμε ἀπὸ κλασσικὴ ὀμορφιὰ — ἴσια ἴσια γιατὶ δημοτικίζουμε — δὲν ξέρω ἂν καὶ μεῖς πρέπει νὰ τοὺς μιμηθοῦμε τοὺς ἀμίμητους — δηλαδὴ στὸ ὕφος, ἀφοῦ γιὰ *ὕφος* μιλᾷ καὶ ἡ διαθήκη. Σὲ κάτι γενικὰ γνωρίσματα τῆς τέχνης ποὺ εἶναι καὶ μνήσκουν αἰώνια, βέβαια, δὲ γίνεται νὰ μὴν τοὺς μιμηθοῦμε, νὰ μὴν εἴμαστε δοῦλοι τους καὶ σκλάβοι. Ἀφτοὶ μάθανε στὸν κόσμο νὰ γράφῃ. Μὰ νὰ μὴν ξεχνοῦμε πὼς κάτι ἀπροσέγγιχτα πράματα καὶ γράμματα προσέγγιση δὲ σηκώνουνε.

Πολὺ συλλογίστηκα τὸ «σύντομον καὶ εὐκρινὲς» τῆς διαθήκης. Δίσταξα κάμποση ὥρα. Κόντεψα νὰ σβήσω ἐκεῖνα ποὺ εἶπα πιὸ ἀπάνω γιὰ τὸ «Σύλλογο πρὸς διάδοσιν» κτλ. Μπορεῖ τὸ κάτω κάτω νὰ μὴν ἐννοοῦσε ὁ κ. Κ. Σεβαστόπουλος τὸ Σύλλογο τοῦ κ. Δ. Βικέλα. Τὸ ἐπίθετο *σύντομος* ταιριάζει στὰ βιβλιαράκια τοῦ Συλλόγου. Ἔλα δὰ ποὺ τὸ «εὐκρινὲς» δὲν ταιριάζει καθόλου. Τὸ λοιπὸν ἂς ποῦμε πὼς ὁ κ. Κ. Σεβαστόπουλος θέλησε μόνο καὶ μόνο νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ φρόνιμη συβουλή, μᾶς συβουλέβει νὰ γράφουμε καθαρά. παστρικὰ νὰ τὰ λέμε, καὶ πειδὴ *ῥωμαΐκα* στὴ γλώσσα μας σημαίνει πολλὲς φορὲς παστρικά, ἐγὼ κατάλαβα πὼς τὸ εὐκρινὲς εἶναι σὰ νὰ μᾶς ἔλεγε· «Μίλα ῥωμαΐκα, χριστιανέ».

Στὸ ὕφος δὲν περιορίζεται ὅμως ἡ συβουλὴ τοῦ μακαρίτη. Τὸ στερνό του τὸ θέλημα στάθηκε ὁ ἀπαρέφατος. Ἀπαρέφατος μάλιστα, γιατὶ γράφει «διὰ τῆς χρήσεως τῶν ἀπαρεμφάτων». Ἐμένα, δὲ μοῦ φαίνεται νὰ εἶναι πολλὲς οἱ τριάντα χιλιάδες φράγκα ποὺ ἄφησε στοὺς ἀπαρέφατους. Γιὰ νὰ ξαναζήσῃ ὁ ἀπαρέφατος — μαζὶ μὲ τὴν «εὐκτική», ποὺ καὶ τὴν εὐκτικὴ σὰ νὰ λιμπίζεται — θὰ χρειαζόντανε μιλλιούνια. Μὰ μήτε τοῦτα θαῤῥῶ δὲ θὰ πιάνανε τὸν τόπο τους.

Τὸ γραμματικὸ τὸ σύστημα τοῦ κ. Κ. Σεβαστόπουλου, ἡ *ἑλληνική* γραμματική, ὅπως τὴν ἔβλεπε, ἤθελε καὶ *μέλλοντα*. Πολὺ φυσικό. Ἐγὼ πάλε νόμιζα πὼς ἐμεῖς — οἱ Νεοέλληνες — ἔχουμε δυὸ μέλλοντες — *θὰ γράφω* καὶ *θὰ γράψω* — μὲ νόημα ὁ καθένας διαφορετικό, ἡ ἀρχαία εἶχε μόνο ἕνανε, μ' ἕνα νόημα μόνο· *γράψω*. Τὸ προτίμησε ὁ μακαρίτης καὶ δὲν ἔχουμε τίποτα νὰ ποῦμε, ἀφοῦ ἔτσι τοῦ ἄρεσε. Μὰ ἐμένα τὸ *ἐγκλήσεως* ἐκεῖνο, ποὺ εἴδαμε στὴν ἀρχή, μοῦ τὰ χαλνᾷ ὅλα. *Ἐγκλήσεως*. *Ἐγκλέσεως*. Ποιός ἔκαμε τὸ λάθος, ὁ στοιχειοθέτης, ἢ ὁ κ. Κ. Σεβαστόπουλος, δὲν μπαίνει σὲ λογαριασμό. Τὸ σπουδαῖο εἶναι ποὺ τὸ λάθος μπορεῖ σήμερα νὰ γίνῃ — καὶ ποὺ γίνεται. Γι' ἀφτὸ τραβῶ τὰ μαλλιά μου. Πῶς νὰ *προσεγγίσουμε*, ὅσο δὲν ξεδιακρίνουμε ἕνα Ι ἀπὸ ἕνα Η; Ἐδῶ εἶναι ὁ κόμπος. Καὶ μήτε δῶ δὲ φτάνουνε οἱ τριάντα χιλιάδες φράγκα χρυσὰ τοῦ κ. Κ. Σεβαστόπουλου.

Ἐμᾶς ὅμως οἱ τριάντα χιλιάδες μεγάλο καλὸ μᾶς κάνουνε. Μᾶς δίνουνε θάῤῥος ποὺ ἴσα μὲ τώρα ἴσως καὶ νὰ μὴν τὸ εἴχαμε. Γιὰ φανταστῆτε, παιδιά. Ἐμεῖς οἱ φτωχοί, ἐμεῖς οἱ τιποτένιοι, ἐμεῖς ποὺ ὅλα τὰ μέσα μᾶς λείπουνε, ποὺ χωρὶς παράδες, χωρὶς ἀπαρέφατο, χωρὶς Σεβαστοπουλαίους, χωρὶς σύλλογο, χωρὶς διάδο-

ση, χωρὶς Βικέλα, μάννα μου! χωρὶς ρεντιγκότα, χωρὶς ὑποστήριξη ἐπίσημη καὶ μὲ κάμποσους καταδιωγμούς, στοχαστῆτε το, σᾶς παρακαλῶ, τί δύναμη πρέπει νἄχουμε, γιὰ νὰ προχωροῦμε ὁλοένα, γιὰ νὰ πληθαίνουμε κιόλας μέρα τὴ μέρα. Μὰ τί κάθουμαι καὶ λέω; Φαίνεται πὼς θὰ εἶναι τρομαχτικὸ πρᾶμα ἡ δύναμή μας —ἡ δύναμη τῆς ἀλήθειας—ἀφοῦ μᾶς φοβοῦνται. Λοιπὸν ὀμπρὸς καὶ πάντα ὀμπρός. Νὰ παρηγορηθῆ ὁ φίλος μου ὁ δημοδάσκαλος ποὺ κόντεψε νὰ παφτῆ. Ἀφτὸς εἶναι ὁ ἀληθινός, ὁ πλούσιος Ἀφτὸς εἶναι μάλιστα ποὺ κ' οἱ πλούσιοι τονὲ φοβοῦνται. Ἀφτὸς ἀνάγκασε τὸν ἑκατομμυριοῦχο τὸν κ. Κ. Σεβαστόπουλο νἀφήση στοὺς ἀπαρεφάτους τριάντα χιλιάδες φράγκα χρυσά.

ΨΥΧΑΡΗΣ

ΑΠΟ ΠΑΛΙΑ ΣΕΡΤΑΡΙΑ

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΑΡΓΑΛΕΙΟΥ

Πέρνα, σαΐτα μου γοργή, μὲ τὸ ψιλὸ μετάξι,
Νἄρθῃ ὁ καλός μου τὴ Λαμπρὴ νὰ βρῇ χρυσὰ νἀλλάξῃ.
Τάκου, τάκου ὁ ἀργαλειός μου,
Τάκου, κ' ἔρχετ' ὁ καλός μου.

Μαντίλι ἀπὸ τὸ δάκρισμα δὲν τοὔμεινε στὰ ξένα.
Ἀρχοντοποῦλες τὸν ζητοῦν, κι αὐτὸς πονεῖ γιὰ μένα.
Τάκου, τάκου στὴν αὐλή μου,
Ὥσπου νἄρθῃ τὸ πουλί μου.

Ἐγὼ τὸ φάδι θὰ γενῶ, κ' ἐκεῖνος τὸ στημόνι,
Ποὺ νὰ μπλεχτῇ μὲς στὸ πανὶ, καὶ πιὰ νὰ μὴ γλυτώνῃ.
Τάκου, καὶ σὲ λίγο φτάνει,
Γιὰ φιλὶ καὶ γιὰ στεφάνι.

Πέτα, σαΐτα μου γοργή, χτύπα, χρυσό μου χτένι,
Ἡ ἀτέλειωτη Σαρακοστὴ μερόνυχτο νὰ γένῃ.
Τάκου. τάκου ὁ ἀργαλειός μου,
Τάκου, κ' ἔρχετ' ὁ καλός μου.

(1890)

ΑΡΓΥΡΗΣ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗΣ

ΓΙΑ ΤΟ ΔΡΑΜΑ, ΟΧΙ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ*)

Μὰ μέσα μου παλαίβουνε πάντα δυὸ ἄνθρωποι. Τὶ παράξενο! Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ μεθᾷ μὲ τὸ δυνατὸ λικέρι τοῦ ἀτομισμοῦ· κ' ἕνας ἄνθρωπος ποὺ κρυφοζῇ μὲ τὸ φανατισμὸ τοῦ πολίτη. Ὁ ἕνας φτάνει ὡς τὰ κροσύνορα τοῦ φιλατομισμοῦ· καμιὰ φορὰ ὡς ἐκεῖ ποὺ ἀρχίζει ὁ μισάνθρωπος. Θέλω νὰ εἶμ' ἐλεύτερος ἐλεύτερα μὲ τὸ εἶναι μου, στὴν πιὸ φυσικὴ— ὅποια κι ἂν εἶναι—καὶ ἑπομένως καὶ στὴν πιὸ ἀληθινὴ καὶ στὴν ἱερὴ καὶ στὴν ἀπαραβίαστη γι' αὐτὸ κατάσταση τοῦ εἶναι μου. Ὁ κόσμος ἐμένα ἡ μοναξιά μου. Μπορῶ νὰ πῶ μὲ τὸν ἄγγλο ποιητὴ πὼς γίγαντας ἀλύγιστος ὅταν εἶμαι μόνος. μοῦ λύνουνται τὰ γόνατα κ' αἰστάνουμαι ὅλη μου τὴν ἀνημπόρια καὶ τὴν ταπείνωση κάθε φορὰ ποὺ σμίξω μὲ τὸν πλησίον. Ὁ ἄλλος μ' ἐξευτελίζει. Γιὰ νὰ κρατήσω τὸ ἐγώ μου ἀνόθευτο, χρειάζεται νὰ εἶμαι μόνος. Πῶς νὰ σταθῶ στὸ θέατρο, στὴ χαρὰ ποὺ εἶναι *κατεξοχὴν* ἡ συντροφικὴ χαρά; Πῶς νὰ μὴ τὴν ἀντιπαθήσω; Μὰ ὁ ἀσυμβίβαστος τοῦτος ἀτομιστὴς λογοφέρνει μ' ἕναν πολίτη μέσα μου. Ὁ πολίτης βλέπει πὼς τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοῦτο: πῶς νὰ παντρέψῃ τὴν ὁρμὴ ποὺ αἰστάνεται μέσα του καὶ τὴν εἰλικρίνεια τοῦ ἐγώ του πρὸς κάποια ἀρχὴ σύμφωνη μὲ τὸν προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. *Τὸ ἄτομο δὲν ὑπάρχει.* Εἶναι κάποιοι κοινωνικοὶ νόμοι, ἀπ' τὴν ἱστορία ἢ ἀπὸ τὴ φύση βαλμένοι, ἀδιάφορο κάποιοι νόμοι, ποὺ λειτουργοῦνε σὰ φυσικοί, γιατὶ κι αὐτοὶ δὲν κρέμουνται ἀπὸ τὴ θέληση τοῦ ἀτόμου· κι αὐτοὶ μᾶς λένε, ἀνάμεσα στἄλλα, πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔρχεται γιὰ νὰ περάσῃ τὴ ζωή του ἀφέντης τῆς μοναξιᾶς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑποταχτικὸς τῆς συντροφιᾶς· ὁ ἄνθρωπος ἀληθινὰ γιὰ νἀφεντέψῃ, πρέπει νὰ ὑποταχτῇ στὸ νόμο ποὺ μᾶς κυβερνᾷ. Αὐτὸς εἶναι καὶ τοῦ καλλιτέχνη ὁ δρόμος, ἀνίσως καὶ ἡ μοῖρα του γιὰ τὰ μεγάλα τὸν ὁρίζει. Πρέπει νὰ ξαπολύσῃ τὸ ἐγώ του μέσα στὰ ἐγώ τῶν ἄλλων, κι ὄχι μονάχα νὰ τοῦ φτάνῃ πὼς δίνει στοὺς ἄλλους μιὰν ὑψηλὴ συγκίνηση μιᾶς στιγμῆς, μὰ νὰ γίνῃ τὄργανο μιᾶς ἀλήθειας ποὺ χρησιμεύει σὲ κάποια προκοπὴ κοινωνική, γενική, πέρ' ἀπὸ τὸ ἐγώ του· νὰ πλατύνῃ τὸ ἐγώ του καὶ νὰ τὸ χιλιάσῃ. Μὰ γιὰ νὰ δουλέψῃ σωστὰ ὁ ποιητὴς τὴν κοινωνία πρέπει ἀγνάντια της νὰ σταθῇ ὁ ἴδιος, μὲ ὅλο του τὸ ἐγώ, ὁλόβολο, ὅποιο κι ἂν εἶναι, κι ἂς εἶν' ἐκεῖνο καὶ ἀντικοινωνικό. Καὶ τότε ποῦ ἀλλοῦ παρὰ στὸ θέατρο θὰ βρεθῇ ὁ τέτοιος ποιητὴς μέσα στὸ στοιχεῖο του; Ποῦ ἀλλοῦ παρὰ στὸ θέατρο ὁ ποιητής, καὶ μ' ὅλα τὰ χοντροειδῆ μέσα ποὺ μεταχειρίζεται τοῦτο, ποῦ ἀλλοῦ θὰ ἁπλώσῃ φανταχτερὰ τὰ χαρίσματά του, τὸ λυρισμὸ ποὺ δείχνει φτερωμένο κάθε πρόσωπο ποὺ πλάθει, τὴν ἐπικὴ μεγαλοπρέπεια, τὴ φιλοσοφικὴ πνοή, τὸ μεταχείρισμα τῶν ζητημάτων, κοινωνικῶν καὶ διανοητικῶν, κι ἀπάνου ἀπ' ὅλα τὸν πόλεμο, τὸ νόμο τῆς ζωῆς, τὸν ἔρωτα τῆς ἐνέργειας, τὰ προβλήματα κι ὅσα φέγγουνε σὰν ἀστέρια στὸν οὐρανὸ τῶν ἰδεῶν, κι ὅσα ἀναταράζουνε σὰ φουρτοῦνες τὰ τωρινά μας τὰ περαστικά; Τοῦ θεάτρου—ὅσο κι ἂν ἐνοχλεῖ τὰ λεφτεπίλεφτα νεῦρα μας— ποιός ἀρνιέται τὸ μεγάλο κοινωνικὸ νόημα; Ἡ Τέχνη, ὅσο κι ἂν εἶναι σκοπὸς ἡ ἴδια, καιρὸς νὰ καταλάβουμε πὼς μεταχειρίζεται καὶ πὼς ξέρει καὶ μεταχειρίζεται κάθε τρόπο γιὰ νὰ δειχτῇ, καὶ πὼς ἀνακαστώνεται σὲ ὅλα καὶ στὰ παντοτεινὰ τῆς ζήσης καὶ στὰ διαβατικὰ τῆς μέρας, καὶ πὼς παίρνει τὰ ὑλικά της, κι ἀπὸ κεῖν' ἀκόμα ποὺ μᾶς φαίνουνται τὰ πιὸ πεζά, καὶ πὼς ἀπ' ὅλα περνᾷ, καὶ πὼς γίνεται, στὴν ἀνάγκην, καὶ δάσκαλος καὶ ἱεροκήρυκας καὶ δικηγόρος, καὶ ὅ,τι θέλετε, χωρὶς νὰ πάψῃ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἡ Τέχνη. Μὰ καὶ γιὰ τοῦτα ὅλα, καὶ γιὰ νὰ δυναμώσῃ καὶ γιὰ νἀνυψωθῇ τὸ θέατρο, πρέπει ὁ ποιητής, σ' ἐμᾶς τουλάχιστο, καὶ γιὰ καιρὸ πολύ, νὰ τὸ ξεχάσῃ τὸ θέατρο· καὶ νὰ τὰ μαστορεύῃ τὰ ἔργα του μόνο γιὰ τὸ δρᾶμα, ὄχι γιὰ τὸ θέατρο. Πρὸς τοῦτο ὁ ποιητὴς—ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ πεζογράφος, ἀδιάφορο· γιατὶ *ποιητὴς* λέγοντας ἐννοῶ τὴν τέχνη τοῦ λόγου τοῦ δημιουργοῦ γενικώτατα·—πρὸς τοῦτο ὁ ποιητὴς θὰ ὑποταχτῇ βέβαια καὶ χωρὶς νὰ τὸ πολυστοχαστῇ, ἔτσι ἀπὸ τὴν ὁρμὴ τῆς τέχνης του, καὶ μὲ τὴ δύναμη τοῦ ἀσυνείδητου, στὰ καθολικά, στ' ἀπαρασάλευτα, σ' ἐκεῖνα ποὺ εἶναι τὰ θέμελα τῆς δραματικῆς, καί, εἰδικώτερα, τῆς σκηνῆς, μὰ ὄχι καὶ στοὺς κανόνες ποὺ ἔρχουνται ὕστερα καὶ εἶναι πιὸ πολὺ ἐξωτερικοὶ καὶ ποὺ κοιτάζουνται μὲν μὴ σταξῇ καὶ μὴ βρέξῃ, γιὰ τὴν παράσταση τοῦ ἔργου καὶ γιὰ τὴ συγκίνηση τοῦ πλήθους, μὰ ποὺ εἶναι ζητήματα δεξιωσύνης καὶ δουλειᾶς πιὸ πολὺ μηχανικῆς καὶ σκηνοθετικῆς καὶ κάνουν πιὸ πολὺ νὰ κατεβαίνῃ καὶ νὰ ἐξευτελίζεται τὸ θέατρο μὲ κάποιες πρόληψες, ποὺ καρφώνουνται καὶ ποὺ προβάλλουνε σὰν ἀστυνομικὲς διαταγές, πὼς τάχα δὲν μπορεῖ ἀλλοιώτικα νὰ γίνῃ, κοὶ πὼς, ἂν δὲν κοιταχτοῦν αὐτές, τὸ ἔργο δὲν εἶναι γιὰ τὴ σκηνή, καὶ τέτοια. Καθὼς φαίνουνται, τεχνικὲς ἢ σκηνικὲς ἀνάγκες, μὰ πιὸ πολὺ βιομηχανικὰ τερτίπια, ποὺ τοῦτα ὅλα κάνουν τὸ θέατρο, καθὼς τὸ λέει ὁ Ρενὰν μέσα στὰ «Φιλοσοφικὰ Δράματά του», κάτι τι ἀνάλογο μὲ τὰ καφὲ σαντὰν καὶ τὰ καφὲ κονσέρτα, καὶ κάτι χειρότερα, θἄλεγα Ὁ ποιητὴς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὴν *αἰσθάνεται* καὶ τῆς σκηνῆς τὴ γνώση, καθὼς ἔχει καὶ τὸ αἴσθη

*) Κοίτα τὸ περασμένο φύλλο.

ΑΝΤΑΡΤΗΣ

(ἀπόσπασμα)

«Ντροπή σου!» ἔγραψε πικρὴ γραφὴ ἡ Μπίλιω Γέρακα στὸ γυιό της, ὅταν τὸν ἔμαθε στὴν Ἄρτα. «Ὁ ξάδερφός σου ὁ Μπέλιας ἔρχεται μὲ πεντακόσους. Κοντά του πᾶν οἱ δοῦλοι τοῦ σπιτιοῦ σου, μπουλουζήδες του ἔγιναν οἱ πατριοί σου φίλοι καὶ σύ, τῶν στρατηγῶν τἀγγόνι, βγῆκες κάτω ἀπ' ἄλλον καπετάνο!»

Κι ἀληθινὰ ζήλεψε ὁ Παῦλος Γέρακας, ὅταν σὲ λίγες μέρες εἶδε τὸν ἐξάδερφό του ντυμένον τὰ χρυσᾶ πεσλιὰ τοῦ Θάνου Μπέλια, ζωσμένον τὴν προγονικὴ ἀσημένια πάλα. Πολέμου μένος ἔπνεε στὸ γένος ὅλο. Ποιός δὲ λαχταροῦσε δόξες, ποιός δὲν ἀνάστενε στὸ νοῦ καπετανάτα, ἀρματωλίκια φημισμένα, τίνος πόθος δὲν ἔπλεκε χλωρὲς καινούριες δάφνες; Κι ὁ ἔγγονὸς τῶν στρατηγῶν νὰ μὴ ζηλέψῃ!

Ἀδερφικὸ φιλὶ ἔσμιξε τὰ χείλη τῶν δυὸ ἀπογόνων τοῦ Δημήτρη Γέρακα στὸ πρῶτο τους ἀπάντημα, ἀντιζηλίες κ' ἔχθρες πατρικὲς ἐσβύσθηκαν ἐμπρὸς στὸν κίνδυνο τοῦ γένους· ὅμως σπαρτάρισε μέσα ἡ καρδιὰ τῶν παλιῶν φίλων τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Γέρακα, βλέποντας ξαφνικὰ ἄνδρα τὸ βλαστάρι τοῦ ἄρχοντά τους. Ἂς τὸν λὲν αὐτοὶ ἀχάριστο, τοὺς ἀφέντες του ὁ ραγιᾶς δὲν τοὺς ξεχνᾶ. Πρόθυμα θἄτρεχαν κατόπι στὸ λεβέντη ἀντάρτη οἱ μισοὶ ἀπ' τἀσκέρι τοῦ Βασίλη Μπέλια, φτάνει νὰ μοίραζε λουφὲ κ' ἐκεῖνος.

Μὲ ὁρμὴ στὰ Γιάνινα νὰ σταματήσουν ἦρθαν στὴν Ἄρτα ὁ Παῦλος Γέρακας κ' οἱ σύντροφοί του· μὰ πῶς νὰ πᾶν, ἀφοῦ ὁ στρατὸς στὴν Ἤπειρο δὲ βγαίνει; Ὅλο συντάζεται καὶ συνταγμὸ δὲν ἔχει. Ραθυμες, ἄνεργες περνοῦν ἡμέρες κ' ἑβδομάδες. Ἀνάκατα στρατὸς καὶ ρέμπελοι γυρίζουν στὰ στενὰ σοκάκια, τρῶν, πίνουνε, μεθοκοπᾶνε στὶς ταβέρνες· φωνές, ἀντάρα καὶ κακό, καυγάδες καὶ ρεμοῦλες· τί νὰ πρωτοφιλᾶν οἱ γυμνασμένοι στρατιῶτες, τοῦ ποταμοῦ τοὺς πόρους ἢ τὰ πορτοκάλια στὰ περβόλια; Ἄντυτος ὁ πολὺς στρατός, ἀρλεκῖνος ὁ ἄλλος. Ποῦ νὰ γνωρίσῃς τὸν ταχτικὸ ἀπὸ τὸ ρεντίφη; Ἀρμάθα, σταυρωτὰ στὰ στήθη τὰ φουσέκια κι ὁ ἀντάρτης κι ὁ στρατιώτης, στὸν ὦμο κρεμαστοὺς τοὺς γκράδες τους κ' οἱ δυό, τὴ λόγχη μὲ σκοινὶ ζωσμένη, ἢ περαστὴ στὴ ζώνη σὰ χατζάρι, κορῶνα ὁ ρέμπελος στὸ σκοῦφο του, ὁ ταχτικὸς μὲ σκούφια δίχως στέμμα, μὲ ἡμίψηλο ἢ λερὸ μαντύλι. Κι ὁ Παῦλος κ' οἱ συντρόφοι του γυρεύουν ναῦρουν πόρο νὰ «εἰσβάλουν».

★

«Παυλάκη, ἐδῶ καὶ σύ!» ξαφνίσθη, βλέποντας τὸν Παῦλο Γέρακα, ὁ ξάδερφός του λοχαγὸς Βουλοδῆμος. «Ποῦ νὰ σὲ βάλῃ ὁ νοῦς μου σταυραετό! Στὰ Γιάνενα λοιπὸν καὶ συ μὲ τοὺς σοφτάδες;»

«Στὰ Γιάνενα!» ἀπάντησε μὲ τόνο ὁ ἀντάρτης, πειραγμένος ἀπ' τὴν εἰρωνία τοῦ λοχαγοῦ.

«Δὲν κάθεστε, νὰ πέσῃ λίγο τὸ ποτάμι!»

Κ' ἐγέλασε μονάχος μὲ τὸ χωρατό του, κουνῶντας ἄνω κάτω τὶς πλάτες του ὁ λοχαγός.

«Ἔλα, πᾶμε νὰ σοῦ κάμω τὰ μουσαφερλίκια τώρα», καλόπιασε τὸν τσινισμένο ἀντάρτη καὶ τὸν ἀγκάλιασε νὰ μὴν τοῦ φύγῃ.

Ἡ ἀφέλεια τοῦ ρουμελιώτη ἀξιωματικοῦ ἀφώπλισε τὸν Παῦλο.

«Ἄσε τἀστεῖα, πές μου τί ξέρεις τώρα;» τὸν ρώτησε ἅμα κάθισαν στὸ καφενεῖο.

μα τοῦ ρυθμοῦ, χωρὶς νὰ τὸ διδαχτῇ. Καὶ λοιπὸν γιὰ νὰ δουλέψῃ ὁ ποιητὴς ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὸ θέατρο, πρέπει πρῶτ'ἀπ'ὅλα, νὰ τὸ καταφρονέσῃ τὸ θέατρο μὲ ὅλες του τὶς ματαιότητες, καὶ νὰ τἀραδιάζῃ τὰ ἔργα του, στὸ νοῦ του βάζοντας ὄχι τὶς λεγόμενες ἀπαίτησες τῆς σκηνῆς, μὰ ὅ,τι ἀπαιτεῖ τὸ δρᾶμα.

Τὸ ξαναλέω. Γιὰ νὰποχτήσουμε θέατρο τῆς προκοπῆς χρειάζεται πρῶτα κι ἀπ'ἀρχῆς νὰ καταγίνουμε συνθέτοντας δράματα γιὰ τὴ δραματικὴ τέχνη, ὄχι γιὰ τὴ θεατρικὴ ἐπιτυχία. Ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ θὰ κατασταθῇ μιὰ δραματικὴ λογοτεχνία μὲ παράδοση καὶ μὲ ἰδέα· καὶ στὸ τέλος κι ἀπὸ τὴν ἀφορμή της θἄρθουνε καὶ τὰ ἔργα ποὺ θὰ στέκουνται ἀπάνου στὴ σκηνή, καθὼς πρέπει νὰ στέκουνται τὰ ἔργα τῆς Τέχνης. Ὁ λεγόμενος κόσμος θὰ ξαφνίζεται, θὰ σκανταλίζεται στὴν ἀρχή· θὰ λέῃ καὶ θὰ κάνῃ κουταμάρες· θὰ φοβερίζῃ, θὰ φεύγῃ ἐπιδεικτικά, θὰ *κωλυσιεργῇ*, κατὰ τὴ χαριτωμένη κοινοβουλευτικὴ φράση, θὰ κορωϊδεύῃ. Μὰ ὕστερα, λίγο λίγο καὶ ἀσυνείδητα, θὰ τραβιέται. Γιατὶ — καὶ νὰ τὸ νοιώσουμε καλὰ τοῦτο — γιατὶ ἡ μεγάλη ἡ Ὀμορφιὰ φουρκίζει, κεντρώνει, θυμώνει· παταν ἀπάνου της μὲ λύσσα, ὅπως πατᾶν τὸ πτῶμα τῆς Ἀγνώριστης τοῦ γάλλου ποιητῆ οἱ φόνισσες γυναῖκες τοῦ χωριοῦ μὲ τὴν ὑπέρτατη ἡδονὴ ποὺ τὴ γεννᾷ τῆς ὀμορφιᾶς τὸ τέτοιο καταπάτημα. Μὰ εἶναι μαγνήτης καὶ ἡ νοερὴ Ὀμορφιά· καὶ τραβᾷ· καὶ κρατᾷ τὰ μάτια δλάγρυπνα, κι ὅταν ἀκόμα τὴ μισοῦμε. Καὶ στὸ τέλος θριαμβεύει. Ὁ κόσμος ἀσυνείδητα δασκαλεμένος μὲ καιροὺς καὶ μὲ κόπους —μπορεῖ καὶ πιὸ γοργὰ καὶ πιὸ ἄκοπα—θἄρθῃ σὲ κατάσταση νὰ κρατήσῃ μέσα του κάποιες συντροφιὲς ἀνθρώπων ἀρκετὲς γιὰ νὰ τὰ καταλαβαίνουν τὰ ἔργα ποὺ ἀξίζουν, γιὰ νὰ τὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ ψεύτικα, γιὰ νὰ φέρνουνε σ' ἐκεῖνα κάποιο σέβας. Πάντα θὰ ζοῦνε καὶ θὰ βασιλεύουν ἀνόητοι, πεζοί, χοντροκέφαλοι, καὶ πάντα θὰ εἶναι οἱ πιὸ πολλοί. Μὰ σὲ μιὰ κοινωνία δὲν εἶναι τέλος πάντων ἀδύνατο νὰ σχηματιστοῦνε κάπως πιὸ ὀργανωμένοι κύκλοι αἰσταντικῶν καὶ γνωστικῶν, ἀρκετοὶ νὰ τὰ ὑποστηρίζουν τἀληθινά, νὰ τὰ ἐγκαρδιώνουν τὰ ὄμορφα,καὶ νὰ κρατᾶνε τὸν ποιητὴ στὸ θρονί του. Καὶ οἱ σπόροι τοῦτοι θὰ ξεδιαλέγουνται ἀγάλια ἀγάλια μέσ' ἀπὸ τὸ χῶμα τὸ ξεκαθάριστο. Μὰ χρειάζετκι γιὰ τοῦτο ἀταραξία καὶ ὑπομονὴ κ' ἐνθουσιασμὸς καὶ πεῖσμα, καὶ πρὸ πάντων καταφρόνεση τῆς εὔκολης ἐπιτυχίας, τοῦ ἐμπορικοῦ τοῦ κέρδους κι ὄχι δίψα γιὰ ἐγκώμια καὶ γιὰ χειροκροτήματα μὲ θυσία μιᾶς ἱερῆς συνείδησης. Ἡ Τέχνη εἶναι σὰν τὴ θρησκεία· χρειάζεται φανατισμὸς γιὰ νὰ ξαπλωθῇ. Ἡ Τέχνη εἶναι ἡ τελευταία θρησκεία. Χρειάζεται προφῆτες κι ἀπόστολους.

Γιὰ τὸν ἄξιο δραματογράφο ἡ φράση «στέκεται στὴ σκηνὴ» πρέπει νἀλλάξῃ κάπως νόημα. Ὁ ἄξιος δραματογράφος πρέπει νὰ καταφρονᾷ τὰ ἔργα ποὺ στέκουνται στὴ σκηνὴ μονάχα γιατ' εἶναι ραμμένα μὲ κάποια δεξιότη ἐπαγγελματική, ἄξια πιὸ πολὺ μιᾶς μοδίστρας, παρὰ τῆς Μούσας, καὶ ποὺ διασκεδάζουνε τὸν κόσμο μὲ διασκέδαση γιὰ παιδιὰ ἢ γιὰ πρόστυχους (1). Μεγάλο εὐτύχημα εἶναι πὼς δὲ μορφώθηκε ἀκόμα σ' ἐμᾶς ἐδῶ κόσμος θεατρικός, ποὺ νὰ κυριεύεται, σύμφωνα μὲ μιὰ μακροχρόνια σεβαστὴ παράδοση, ἀπὸ τὴ δραματικὴ συγκίνηση, σὲ τρόπο ποὺ νἄχῃ τὴ δύναμη νὰ ἐπηρεάζῃ τὸν ποιητὴ ἡ συνείδηση τῆς παράδοσης αὐτῆς· πότε γιὰ καλό του, μὰ κάποτε γιὰ καλό του. (Γιατὶ μήτε καὶ ποὺ φτάνει στὸν ποιητὴ νὰ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ λέμε *πρωτότυπος*, γιὰ νὰ ὑψωθῇ. Πολλὲς φορές, καὶ παντοῦ, καὶ στὸ δρᾶμα, τὴν ἔμπνευση τὴ βρίσκει ὁ ποιητής, καὶ χωρὶς νὰ κυνηγήσῃ τὸ καινούριο στὴν εὕρεση ἢ στὸ δούλεμα, καὶ μένοντας κολλημένος στὰ μεταχειρισμένα καλούπια· φτάνει μέσα στὸ καλούπι τὸ γνωριμώτατο νὰ κλείσῃ κάτι ἀπὸ τἀγνώριστα τῆς ψυχῆς του). Μὰ πάντα εἶναι μεγάλο εὐτύχημα γιὰ τὸ δραματογράφο πὼς δὲν ἔχει νὰ παρασυρθῇ ἀπὸ τὴν παράδοση ποὺ παραπάνω σημείωσα· γιατὶ ἔτσι μένει, κκθεὶς πρέπει ἐλεύτερος νὰ δημιουργήσῃ, ἐλεύτερος νὰ ξετυλίξῃ τὸ ἐγώ του· σὰ μιὰ γυναῖκα ποὺ θἄκρυβε μεγαλόφρονα τὴ συνείδηση τῆς ὀμορφιᾶς της καὶ ποὺ δὲ θἄθελε καμιὰ μόδα κανενὸς εἴδους νὰ κανονίσῃ τὸ κόψιμο τοῦ φορεμάτου της, καὶ ποὺ γιὰ μοδίστρα της θὰ διώριζε τὸ ὑπέροχο κκπρίτσιο τῆς ὀμορφιᾶς της. Καὶ στὸν ποιητὴ χρειἄζεται πρῶτ'ἀπ' ὅλα μιὰ λευτεριὰ ὄχι μόνο σκέψης, μὰ καὶ τέχνης· τάση λευτεριὰ ὅσο ποὺ θὰ τοῦ φτάνῃ γιὰ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὴ σκέψη του, σὲ μιὰ μοναξιά, σὲ μιὰ σιωπή, καὶ μ' ἐκείνη νὰ τὰ ταιριάσῃ. Δὲν ξέρω κι ἂν ὑπάρχει μιὰ δύναμη μονότροπη, γεννήτρα τῆς δραματικῆς ἀλήθειας. Ξέρω πὼς ἀπὸ διάφορους τρόπους κι ἀντίθετους μεταξύ τους ἀλλοιώτικα τὴν αἰστανότανε τὴν ἀλήθεια τοῦτη στὸ θέατρό του, ὁ ἀρχαῖος Ἀθηναῖος, ὁ γάλλος, τοῦ κλασσικοῦ, τοῦ ρωμαντικοῦ, τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ σύχρονου καιροῦ, ὁ ἄγγλος, ὁ γερμανός, ὁ σκαντιναβός, ὁ ἱσπανός, ὁ κινέζος. Καὶ μέσα στὸν ἴδιο καιρὸ καὶ στὸν ἴδιο κόσμο ἡ δραματικὴ δύναμη ἀλλάζει σύμφωνα μὲ τὴν περίσταση καὶ μὲ τὸ εἶδος τοῦ κόσμου. Καὶ σ' ἐμᾶς ἐδῶ ποιός εἶν' ὁ κόσμος ποὺ θὰ μᾶς δώσῃ τὸ νόημα τῆς ἀλήθειας αὐτῆς ποὺ ζητᾶμε καὶ τὸ μέτρο τῆς συγκίνησης αὐτῆς ; Τέτοιος κόσμος ἀκόμα ἐδῶ δὲν ἐστερεώθηκε· μόνο σύγνεφα καὶ φωτονερέλες, ὑγρὰ καὶ ἄπλαστα. Ἀφῆστε τὸν ποιητὴ ἐλεύτερο νὰ δουλέψῃ, κι ἀκοῦστε τον τὸν ποιητή. Κ' ὕστερ' ἀπὸ καιρὸ πιστεύω πὼς θὰ μπορέσῃ ὁ κριτικὸς ὁ νοῦς νὰ ξεδιαλύσῃ πῶς αἰστάνεται ὁ ρωμιὸς καὶ πῶς τὸ νοιώθει τὸ θέατρο. Ὡς τώρα τὸ μέτρο τῆς ρωμαϊκης Αἰσθητικῆς ἐγὼ νομίζω πὼς δὲ θὰ τὸ ζητήσουμε στὰ λογῆς μπουλούκια, εἴτε μὲ γαντωμένα, εἴτε μὲ ροζωμένα χέρια, μέσα στὰ λογῆς θέατρά μας. Μέσα σὲ τοῦτα ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ βρίσκεται σὰν τὸ βρέφος στὴν κοιλιὰ τῆς μάννας του. Τοῦ βρέφους τούτου ὁ δραματογράφος εἶναι προωρισμένος, γλήγορ' ἀργά, νὰ βοηθήσῃ τὴ γέννα. Ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ψυχὴ θὰ γεννηθῇ ὁ δραματοπλάστης, μὰ καὶ τὴν ἐθνικὴ ψυχὴ θὰ ξαναγεννήσῃ. Καὶ καθὼς δημιουργεῖ μέσα στὸ ἔργο του ἰδεατὸ τὸν κόσμο του, μὰ γιομᾶτο ζωὴ καὶ πραγματικότητα μπροστὰ στὴ φαντασία του, ἔτσι καὶ τὸν κόσμο ποὺ τὸν ἀκούει τὸν ποιητή, ὁ ποιητὴς τὸν ἔχει πρῶτα μέσα στὴ φαντασία του ἰδεατό, ὅσο ποὺ μιὰ μέρα ὁ κόσμος τοῦτος, γλήγορ' ἀργά, νἄρθῃ καὶ στὴ ζωή.

Ὁ δραματοπλάστης μπορεῖ νὰ κατέχῃ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ ἐκείνη ἱκανότητα τῆς σκηνῆς· νὰ βάζῃ δηλονότι τὰ ὑλικά του μέσα στὸ ἔργο του, καθὼς μιὰ νοικοκυρὰ *βάζει*, καθὼς λέμε, τὸ σπίτι της. Κι ἂν δὲν εἶναι τέτοιος, καὶ παρουσιάζεται ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ κάποια του ἔλλειψη, νομίζω πὼς γιὰ τὸ συμπλήρωμα τοῦτο μποροῦνε νὰ δουλέψουνε πρὸς χάρη του καὶ πρὸς χάρη τοῦ θεάτρου ἠθοποιοὶ καὶ ἄλλοι ἀκόμα ὑποταχτικοὶ τεχνῖτες κ' ἐργάτες τῆς σκηνῆς. Μὰ πάντα χίλιες φορὲς προτιμώτερο εἶναι ν' ἀκούῃ ὁ κόσμος ἔργα γεννᾶια ποὺ νὰ τοῦ προσφέρουν κάποιο κρασὶ ἁγνὸ κι ἀνόθευτο, ἐλαφρὸ ἢ ἀδρύ, κι ἂς ἔχουν ὅποιες σκηνικές, καθὼς λέτε, ἀτέλειες, παρὰ ἔργα μαστορεμένα διασκεδαστικά, μὰ τιποτένια. Ξέρουμε πὼς δραματικοὶ κι ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους δὲ

1) Παίρνω τὸ παιδὶ ἀπὸ τὴ σημασία τοῦ τὴν ἀποκλειστικὰ στοχαστική. Νομίζω πὼς ἡ αἰσταντικὴ δύναμη τοῦ παιδιοῦ μπορεῖ νὰ βάλῃ τὰ γυαλιὰ στοὺς μεγάλους πολλὲς φορές, καὶ πὼς ὁ πρόστυχος μπορεῖ νἄχῃ ὅλες τὶς χάρες, ἐξωτερικά· μόνο *παιδὶ* δὲν εἶναι.

«Τὸν ξάδερφό μας Μπέλια ρώτα· αὐτὸς συνενοέται μὲ τὸν ἀρχηγό. Ἐγὼ τί θὲς νὰ ξέρω !»

«Τί λές, θὰ κηρυχθῇ ὁ πόλεμος ;» ρώτησε πάλι ἐμπιστευτικὰ ὁ ἀντάρτης.

Ὁ λοχαγὸς ἐγέλασε.

«Ποιός πόλεμος ; Μὲ τὰ σωστὰ τὸ λέτε ;»

«Τί, ἄδικα μαζεύεται τόσος στρατός», τόνισε ὁ Παῦλος, στενοχωρούμενος μὲ τὸ εἰρωνικὸ ὕφος τοῦ ἀξιωματικοῦ.

Αὐτὸς ἐγέλασε ξανά.

«Στρατός !» ἀπάντησε ζωηρεύοντας. «Ποῦ βρέθηκε ; Στρατὸ τὸ λὲν αὐτὸ τὸ σκόρπιο ἀσκέρι ; Χα χά ! Ἔτσι τὰ βάνουν, μωρέ, μὲ τὸ Σουλτάνο ; Μ' αὐτὸ τὸ μάζωμα θὰ πολεμήσουμε, ἢ μὲ τὸ μπουλοῦκι τοῦ Μπέλια καὶ μὲ τὸ δικό σας ;»

«Μήπως οἱ Τοῦρκοι εἶναι καλλίτεροι ;»

«Καλλίτεροι χειρότεροι, δὲν ξέρω· τὸ χάλι τὸ δικό μας ἐγὼ βλέπω.»

Τὸ παιδὶ τοῦ καφφενείου ἔφερε στὸ μεταξὺ τοὺς παραγγελμένους καφέδες κι ὁ λοχαγὸς ἐσίμωσε στὰ χείλη τὸ ἀχνιστὸ φλυτζάνι.

«Ἰφ ! νὰ πάρ' ὁ διάολος !» φώναξε ἄξαφνα,φτύνοντας τὴν πρώτη ρουφηξιά. «Ἔλα δῶ, βρέ ! Πάρ' τον καὶ δός τον νὰ τὸν πιῇ τἀφεντικό σου. Θὰ χλιμαντρίσουμε !»

Ὁ ὑπερέτης πῆρε πάλι τοὺς καφέδες, μὴν ξέροντας νὰ γελάσῃ ἢ νὰ τρομάξῃ μὲ τὸ ἀγρίεμμα τοῦ λοχαγοῦ. Οἱ καθήμενοι τριγύρω στὰ τραπέζια ἐγέλασαν.

«Τί ἔπαθες πάλε, Θανασούλα ;» ἄκουσε μιὰ φωνὴ στὴν πόρτα ὁ τελευταῖος. Δυὸ ἀξιωματικοὶ μπῆκαν στὸ καφφενεῖο.

«Καλῶς τους ! Ἐλᾶτε νὰ πάρτε καὶ σεῖς ἕνα κριθαροζοῦμι. Νά, γι' αὐτοὺς ἔφεξε καὶ γιὰ τοὺς φουρναρέους», εἶπε δυνατὰ πάλι ὁ Βουλοδῆμος, δείχνοντας μὲ τὸ νόημα στὸ βάθος.

«Κι ὁ ξάδερφός μου ἐδῶ πόλεμο θέλει», ἐπρόσθεσε σιγότερα, συσταλίνοντας τὸν Παῦλο στοὺς συναδέρφους του.

«Στὸ λόχο μου τὸν ἄνοιξαν οἱ μεσσήνιοι μὲ τοὺς μανιάτες. Καλὰ ποὺ δὲ μᾶς ἔδωσαν τουφέκι' ἀκόμα» εἶπε ὁ ἕνας ἀπ' αὐτούς, τρώγοντας τὰ φωνήεντα καὶ σέρνοντας τὰ σίγμα.

«Ἄκου τα,πόλεμος χωρὶς τουφέκια»,γέλασε πάλι ὁ Βουλοδῆμος, κοιτάζοντας τὸν Παῦλο.

Ὁ Παῦλος ἐκοκκίνησε.

«Τρεῖς ἄντρες, δυὸ ψάθες· πῶς θὲς νὰ μὴ μαλλώνουνε ;» Πρόστεσε ὁ ἄλλος ἀξιωματικός.

«Θὰ καλέσουν, λέει, δυὸ ἡλικίες ἀκόμα».

«Τὰ ἴδια τῆς σχωρεμένης τοῦ 78 καὶ τοῦ 86. Ξέρεις, ξάδερφε, στὰ 78 βγῆκα κ' ἐγὼ ἀντάρτης. Λοχίας ἤμουν· πολέμησα στὴ Θεσσαλία μὲ τόν.....»

Νέος γαλονοφόρος πλησίασε στὸ τραπέζι κ' ἔκοψε τὴ συνέχεια τοῦ λοχαγοῦ Βουλοδήμου.

«Ξέρετε, οἱ προβιβασμοὶ ἀναβάλλονται», ψιθύρισε ἐμπιστευτικὰ ὁ νεοφερμένος, λαβαίνοντας θέση στὸν κύκλο.

«Ποιός σοῦ τόπε ;» ρώτησε βιαστικὰ ἕνας ἀπ' τοὺς ἄλλους ἀξιωματικούς.

«Εἶχα γράμμα σήμερ' ἀπὸ τὴν Ἀθήνα».

«Σώπα καὶ τὰ γαλόνια θὰ τὰ πάρουμε διπλᾶ στὴ μάχη. Δὲ βλέπεις, ἤρθανε νὰ μᾶς βοηθήσουν κ' οἱ σοφτάδες», εἶπε, κοιτάζοντας πάλε μὲ χαμόγελο τὸν ξάδερφό του ὁ Βουλοδῆμος.

«Τὴν πατρίδα θὰ βοηθήσουμε», πετάχτηκε μὲ τόνο ὁ Παῦλος. Ἡ ὄψη του κοκκίνησε διπλᾶ.

Ὁ Βουλοδῆμος μετανόησε· χτύπησε χαϊδευτικὰ τὸν ὦμο τοῦ ξαδέρφου του καὶ ἄλλαξε τὴν ὁμιλία.

«Μωρέ, ἀκοῦστε νὰ γελᾶστε», ἄρχισε γελῶντας αὐτὸς πρῶτος, «εἶχα μέρες νὰ ἰδῶ τὸ Ζαρκαδιᾶ καὶ πῆγα χτὲς στὴν κάμαρή του. Ποῦ λέτε πὼς τὸν ηὗρα; Σταυροπόδι στὸ κρεββάτι καὶ διάβαζε κανονισμό».

σταθήκανε πάντα καὶ πιδέξιοι σκηνοπλέχτες, καὶ πὼς ἕνας βωντεβιλλίστας σ'αὐτὸ ἀπάνου μπορεῖ νὰ βάλῃ τὰ γυαλιὰ τοῦ Εὐριπίδη. Ὁ Γκαῖτε παρατηρεῖ πὼς πάντα τὸ Σαιξπῆρο τὸν ἐνοχλεῖ ἡ σκηνὴ καὶ πὼς πάντα γυρεύει νὰ τραβήξῃ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορά της. Γιὰ τὸ δραματικὸ τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας ἡ σκηνὴ δὲν εἶναι παρὰ ἕνα μέσο γιὰ νὰ κουστῇ—καλὰ καλὰ—ὁ ποιητής, καὶ ἡ τραγωδία δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἐπικολυρικὸ ἢ λειτουργικὸ τραγοῦδι· οἱ κανόνες τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι πιὸ πολὺ βγαλμένοι ἀπὸ τὴν ἰδέα ποὺ εἶχε ὁ φιλόσοφος γιὰ τὸ θέατρο, παρὰ ἀπὸ τὴν τέχνη τῶν τραγικῶν ποὺ ἐξετάζει. Ὑπάρχουν κάποια γοῦστα σύμφωνα μὲ τοὺς καιροὺς καὶ μὲ τοὺς λογῆς κόσμους· αὐτὰ ὁ ποιητὴς μπορεῖ νὰ μὴν τὰ λογαριάζῃ. Ὑπάρχουν κάποιοι νόμοι τοῦ καλλιτεχνικοῦ ὡραίου, ἄλλοτε συνταιριάζοντας τὰ διάφορα εἴδη τοῦ ποιητικοῦ Λόγου, κι ἄλλοτε ξεχωρίζοντάς τα καὶ περιορίζοντας. Οἱ νόμοι τοῦτοι, πότε καθολικοί, πότε φανερωμένοι στὴ δεῖνα φυλή, πάντα πιὸ γενικὰ καὶ πιὸ σταθερά, κυβερνᾶνε τὴν καρδιὰ καὶ τὴ γνώμη τοῦ ποιητῆ. Θέλει δὲ θέλει, ὁ ποιητὴς εἶναι τῆς πατρίδας του καὶ τοῦ καιροῦ του Κι ὅσο πιὸ μεγάλος, τόσο πιὸ δεμένος μὲ τὶς δύναμες τοῦτες. Μὰ ὁ δεσμὸς δείχνεται κατὰ τρόπους ὄχι πάντα ὅμοιους· ἄλλοτε χτυπᾷ στὰ μάτια ὁλοφάνερος, κι ἄλλοτε στέκει δυσκολόπιαστος κι ἀποσκεπασμένος. Ὁ ποιητὴς καὶ τὸ δρᾶμα ρυθμίζοντας, χρειάζεται πρῶτ' ἀπ'ὅλα νὰ κοιτάξῃ τὴν ἀλήθεια τῆς τέχνης· κάθε ἄλλη ἀλήθεια, ὅσο ὄμορφη, ὄργανο μονάχα. Ὅλα τἄλλα ἔρχουνται ὕστερα. Μὰ δὲ θὰ πῇ μὲ τοῦτο πὼς δὲν μπορεῖ καὶ πὼς δὲν ξέρει ὁ ποιητὴς νὰ φέρῃ ἀπάνου στὴ σκηνὴ καὶ δραματικὰ νὰ ξετυλίξῃ κάθε εἴδους ὑπόθεση, κάθε λογῆς ζήτημα παρμένο ἀπ' ὅλους τοὺς καιροὺς κι ἀπ' ὅλες τὶς πηγές. Βέβαια πὼς ἡ σκηνὴ δὲν εἶναι σκολειό, δὲν εἶναι βῆμα ρητορικό, δὲν εἶν' ἐκκλησιά, δὲν εἶν' ἐφημερίδα· μὰ εἶναι, στὴν ἀνάγκη, καλλιτεχνικὸς ἀντίλαλος κι ὅλων τούτων· μόνο πὼς τἀπλώνει καὶ τὰ τεντώνει καὶ τὰ μεταμορφώνει καὶ τὰ φέρνει ὅλα τοῦτα ὡς τὰ σύνορα τοῦ ἀπέραντου κι ὡς τὰ τρίσβαθα τοῦ παντοτεινοῦ. Ἡ τέχνη τοῦ λόγου ὅλα τἄχει στὸ χέρι της· ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ὡς τὴ μεταφυσική.

Ὁ δραματοπλάστης πορεύεται μὲ τὴ βοήθεια δυὸ Μουσῶν· μὲ τὴ Λογικὴ καὶ μὲ τὴ Ζωή· τοῦ βαραίνει πιὸ πολὺ πότε ἡ μιά, πότε ἡ ἄλλη. Ἡ λογικὴ τοῦ ὑπαγορεύει συνταγές, τόνε βάζει καὶ χαράζει δρόμους κανονικούς, ξεκαθαρίζει, ἁπλουστεύει, σχετίζει, δένει, συγυρίζει, προετοιμάζει. Τοῦ δίνει τὴν ἔγνοια καὶ τὸ φόβο τῆς Σκηνῆς. Ἡ Ζωὴ τόνε περπατᾷ μέσα σὲ λαβύρινθους ἀπὸ ρωτήματα, προβλήματα, σκοτεινάδες, ξαφνιάσματα, εἰκόνες, δράματα· τόνε φιλιώνει μὲ τἀκανόνιστα, μὲ τὰ περίσσια, μὲ τἀνεξήγητα. Τοῦ δίνει τὴν ἔγνοια καὶ τὸ φόβο, ὄχι τῆς τέχνης τῆς Σκηνῆς, μὰ τῆς Τέχνης, πιὸ ἁπλὰ καὶ πλατιά. Ὅπου τῆς Ζωῆς ἡ Μοῦσα σφράγισε στοὺς διαφόρους χρόνους καὶ λαοὺς ζωηρότερα τὰ ἔργα τῆς δραματικῆς τέχνης, τὰ ἔργα τοῦτα σὰ νὰ ὑπάρχουν πιὸ βαθιὰ καὶ σὰ νὰ εἶναι ἀνθρώπινα πιὸ πολὺ ἀπὸ τἄλλα ποὺ τὰ σφραγίζει ἀποκλειστικώτερα ἡ Μοῦσα τῆς λογικῆς. Κάπου γράφοντας ὁ Ἴψεν μᾶς ἔδωκ' ἕνα ὁρισμὸ τῆς δραματικῆς τέχνης γενικώτατο ποὺ ταιριάζει νὰ φυλαχτῇ: «Ἀνίσως, γιατὶ ἀνεβάζω στὴ σκηνὴ ὡρισμένα γεγονότα ποὺ τὰ εἶδα καὶ τὰ γνώρισα, ὡρισμένα γεγονότα ποὺ δὲν τὰ εἶδα καὶ ποὺ μοῦ τὰ διηγήθηκαν· ἀνίσως, *γιατὶ σκορπίζω κάποια ποίηση ἀπάνου σ' αὐτά*, κατορθώνω νὰ ξυπνῶ τὰ πνέματα, διαφορετικὲς ἰδέες θὰ γεννηθοῦνε σὲ διαφορετικοὺς ἐγκέφαλους, κι ὅλα τοῦτα θἄχουνε τὸ ἔργο μου ἀφορμή. Μάλιστα δὲν τὸ κρύβω· κι ἀπὸ τὸ δικό μου τὸ νοῦ, ἐκεῖ ποὺ ἔγραφα, μπορεῖ νὰ περάσαν αὐτὲς κ' ἐκεῖνες οἱ ἰδέες. Μὰ ὅλα τοῦτα ὕστερα ἔρχουνται. Τὸ πρώτιστο εἶναι ἡ ἐνέργεια, εἶναι ἡ ζωή» (1).

Ποιητή! δεῖχνε τὴν ἐνέργεια καὶ ζωγράφιζε τὴ ζωὴ στὸ δρᾶμα σου, πάντα σύμφωνα μὲ τὄνειρό σου· πλάθε το γιὰ νἀρέσῃ στὸν δικό σου τὸν κόσμο· γιὰ τἄλλα μὴ σὲ πολὺ μέλει, μὴν κοιτάξῃς τί θέλει τοῦτος ἢ ἐκεῖνος ὁ θεατρώνης, τί ρόλο παίζει τούτη ἢ ἐκείνη ἡ πρωταγωνίστρα, τί ἀέρας φυσᾷ σὲ τούτη ἢ σὲ κείνη τὴν ἐφημερίδα· ποὺ νυστάζει καὶ ποὺ χειροκροτεῖ τοῦτος ἢ ἐκεῖνος ὁ κόσμος. Θυμήσου τὰ λόγια τοῦ Σίλλερου: «Εἶσαι τὸ παιδὶ τοῦ καιροῦ σου· δυστυχία σου ἂν γίνῃς ὁ μαθητὴς κι ὁ χαϊδεμένος τοῦ καιροῦ σου!» Κοίτα νὰ τὰ ζῇς πρῶτα τὰ δράματά σου, κ' ὕστερα νὰ τὰ γράφῃς. Μὴν κυνηγᾶς τὰ θέματα· τὰ θέματα εἶναι στὸ χέρι σου· οἱ ἰδέες σου καὶ τὰ φρονήματά σου, οἱ ἀγάπες σου καὶ τὰ μίσῃ σου. Ἄλλαξε τὰ ὄνειρά σου σὲ δράματα, καὶ τοὺς ἴσκιους σὲ πρόσωπα. Ἡ τέχνη καὶ ἡ πιὸ ἀντικειμενική, καθὼς εἶναι τὸ δρᾶμα, δὲ θὰ πῇ νὰ ξεχάνῃς τὸ ὑποκείμενό σου· θὰ πῇ νὰ τὸ ἁπλώνῃς πέρ' ἀπὸ τὰ δικά του τὰ σύνορα στὰ τετραπέρατα τοῦ κόσμου. Μὴ ξεχνᾷς πὼς εἶσαι, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἄνθρωπος. Θὰ σοῦ ποῦν πὼς τὰ ἔργα σου δὲν εἶναι ρωμαϊκα. Μὴ σὲ μέλει. Ξέρεις πὼς ὑπάρχουν κάποια λιμέρια ἀπόσκεπα τῆς ψυχῆς ποὺ ἢ Ἕλληνας ἢ Σλάβος ἢ Ἑβραῖος, ἢ ξέρω γὼ τί ἄλλο, δύσκολα μπορεῖς νὰ ξεχωρίσῃς τὴ φυλή σου. Αἰστάνεσαι βαθυτερ' ἀπὸ ἄλλους τὴν ἀλήθεια τοῦ ρητοῦ τοῦ φιλόσοφου Ρενάν: Ἡ μόρφωση εἶναι σὰ δέντρο· τἄκαρπα κλαδιά του εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ξεμοναχιάζουντκι καὶ ποὺ δὲ μποροῦνε νὰ συγκοινωνήσουνε μὲ τὸ σύνολο τοῦ δέντρου. Καὶ μαζὶ θυμήσου πὼς εἶσαι τῆς πατρίδας σου καὶ τοῦ καιροῦ σου. Βάλε στὸ μάρμαρο τοῦ παντοτεινοῦ τὸ πράσινο στεφάνι τοῦ χωριοῦ σου. Κι ἂν κάποιοι βρεθοῦνε ὑπνωτισμένοι ἀπὸ τὸ χασίς τοῦ ὄνειρου καὶ τὸ κατηγορήσουν τὸ ἔργο σου καὶ τὸ βαφτίσουν *πατριωτικό*, καταφρονετικά, μὲ σύνορα στενά, ἐκεῖ ποὺ ἡ μεγάλη Τέχνη σύνορα δὲν ἔχει, μὴν τὸ συλλογιστῆς. Νὰ στοχάζεσαι μόνο πὼς τὰ πιὸ δυνατὰ καὶ τὰ πιὸ πολυγύρευτα ἔργα φυτρώνουνε συχνὰ συχνὰ μέσα στὸ περιβόλι τοῦ ντόπιου, καὶ πὼς ὁ ποιητὴς εἶνα: τῆς Πολιτείας καμάρι καὶ πορτοφύλακας. Στὴ μικρή μου μελέτη «Ἡ ἠθικὴ τοῦ θεάτρου» (1), κοιτάζοντας νὰ ξεχωρίσω τὴν καλαισθητικὴ ἀξία τῆς δραματικῆς τέχνης ἀπὸ τὴν κρύα καὶ στενὴ ἀντίληψη τὴν ἠθικολογική, σημείωσ' ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: «Τὰ ἔργα τόσο πιὸ εἶναι ζωντανώτερα καὶ ὡραιότερα καὶ τόσο πιὸ δική τους ἔχουν τὴν αἰωνιότητα ὅσο περισσότερο, ἢ σιγὰ μᾶς ψιθυρίζουν ἢ μᾶς σαλπίζουν, ὄχι καθήκοντα, ἀλλὰ ἀγάπες». Μποροῦμε τὴ σκέψη τούτη νὰ τὴν ἐκφράσουμε τελειωτικώτερα, ἔτσι: «Τὰ ἔργα τόσο εἶναι ζωντανώτερα καὶ ὡραιότερα καὶ τόσο πιὸ δική τους ἔχουν τὴν αἰωνιότητα ὅσο περισσότερο, ἢ σιγὰ μᾶς ψιθυρίζουν ἢ μᾶς σαλπίζουν *καὶ τὰ καθήκοντα σὰν ἀγάπες*».

Αὔγουστος τοῦ 1907.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

1) Καὶ τῆς δραματικῆς ἐνέργειας οἱ πολλοὶ ἔχουν ἰδέα πολλὴ ἁπλῆ, πολὺ πρωτάρικη. Καὶ μιὰ κουβέντα σ' ἕνα δρᾶμα, χωρὶς νὰ τὴν κόβῃ καμιὰ ἐξωτερικὴ περιπέτεια, μπορεῖ νὰ κρύβῃ ἐνέργεια ἰσοδύναμη μ' αὐτὴ ποὺ γιομίζει τὸν «Οἰδίποδα τύραννο».

1) «Γράμματα» τομ Α'.

«Δὲν τὸ ξέρεις;» ἐπρόσθεσ' ἕνας ἄλλος λοχαγὸς ἀπὸ τὸν κύκλο, «ἔμαθε πὼς ὁ λόχος του θὰ κάμῃ πρῶτος γεροῦσι στὸ Ἰμαρὲτ καὶ κλείστηκε μέσα καὶ διαβάζει.

«Ἐμεῖς θὰ μποῦμ' ἀπὸ τὸ Πέτα», εἶπε γελῶντας δυνατὰ καὶ πάλι ὁ Βουλοδῆμος.

«Θανάσῃ, ὁ ξάδερφός σου», τὸν σκούντησ' ἕνας ἀπ' τοὺς συναδέρφους του, δείχνοντας πρὸς τὴν ἀνοιχτὴ πόρτα τοῦ καφενείου.

Ὁ Βασίλης Μπέλιας περνοῦσ' ἔξω μ' ἕναν ἀνώτερο ἀξιωματικό. Ὀρθό, ἀγέρωχο τὸ μελαψὸ κεφάλι, ἀλύγιστο τὸ ψιλόλιγνο κορμί. Οἱ πούλιες, τὰ τιρτίρια ἄστραφταν στὴ σκούφια, ἡ γυριστὴ πάλα χτύπαγε στὸ γόνα.

«Τὰ σχέδια βάνουν», εἶπ' ἕνας ἀπ' τοὺς ἀξιωματικούς.

Ὁ λιγερόκορμος ὁπλαρχηγὸς εἶχε σταματήσει τὴ στιγμὴ αὐτὴ στὴ γωνιὰ τοῦ δρόμου καὶ χειρονομοῦσε ζωηρά, μιλῶντας μὲ τὸ σύντροφό του· τὸ ἀσπράδι τῶν ματιῶν του γυάλιζε ἀγριωπὸ ὡς τὸν κύκλο τῶν ἀξιωματικῶν στὸ καφενεῖο.

«Τί σχέδια! Τὸ φρουραρχεῖο ἐμπόδισε νἄρχουνται οἱ ἀντάρτες μὲς τὴν πόλη κι ὁ καπετάνος τους δὲν ἔχει τί νὰ τοὺς κάμῃ τώρα· στὰ λιοστάσια ποὺ νὰ βρεθῇ κρασί!» ἀπάντησε ὁ Βουλοδῆμος.

«Μακάρι, νὰ γλυτώναμ' ἀπ' αὐτούς! Μὴ μαζεψουμε κ' ἐμεῖς τὸ παλιάσκερό μας», πρόσθεσε ἄλλος ἀξιωματικός.

«Τότε κ' ἐγὼ ἂς σᾶς ἀδειάσω ἐδῶ τὸν τόπο», εἶπε ὁ Παῦλος Γέρακας, βρίσκοντας ἀφορμὴ νὰ σηκωθῇ.

Ὁ ἀξιωματικὸς θέλησε νὰ δικαιολογηθῇ, ὁ Βουλοδῆμος ἐδοκίμασε νὰ κρατήσῃ τὸν ξάδερφό του, μὰ αὐτὸς χαιρέτησε ψυχρὰ κ' ἔφυγε.

Μὲ καρδιὰ βαρύθυμη, μὲ κλονισμένο θάρρος ἔσμιξε τοὺς συντρόφους του.

«Μὴν τοὺς ἀκούς, ἂς λένε·» τὸν παρηγόρησε ὁ ἀντάρτης ποιητής, «ἡ ραθυμιὰ τοὺς κάνει τέτιους· ὄχι τὸ αἴσθημα, ὁ ἐνθουσιασμὸς τοὺς λείπει, κι αὐτὸς θἀνάψῃ σὰ βροντήσῃ τὸ τουφέκι. Πόλεμο θέλουν οἱ λαοὶ γιὰ νὰ ξυπνοῦν. Τὸ αἴσθημα κ' ἡ ἀνδρεία δὲν ἔλειψαν ποτὲ ἀπ' τὸ γένος».

«Ὁ λαός μας εἶνκι μεγάλος καὶ θὰ μεγαλουργήσῃ», συμπλήρωσε ἕνας ἄλλος νέος, νησιώτης εὐπατρίδης.

Τὰ ποτήρια ἄδειασαν—ἡ ὁμιλία γίνονταν σ' ἕνα βρωμερὸ ξενοδοχεῖο, ὅπου δειπνοῦσαν οἱ νεαροὶ ἀντάρτες—κι ὁ ἔγγονος τοῦ σουλιώτη στρατηγοῦ μπόρεσε νὰ ὀνειρευθῇ κι αὐτὴ τὴ νύχτα ἀσκλάβωτα τὰ προγονικά του βουνά.

Ὡς τόσο φτάνουν ὁλοένα νέοι ἔφεδροι κ' ἐθελονταὶ κι ἀντάρτες. Ποῦ νὰ τοὺς στεγάσῃ ὁ ἀρχηγὸς τόσον κόσμο, ποῦ νἄχῃ ὁ δήμαρχος τόσους πολλοὺς ἐχθρούς; Γεμάτα τὰ χαλέπιτα, οἱ ἀποθῆκες, τὰ σχολεῖα, τὰ παλιὰ τούρκικα σεράγια· στρατῶνες ἔγιναν ἀνώγια καὶ κατώγια, οἱ ἐκκλησίες δὲν παίρνουν ἄλλους κι ὅπου γερὸ πκράθυρο καὶ σκάλα, ποὺ δὲν τρέχει νὰ πέσῃ, τὰ γραφεῖα ἔστησαν τὰ τραπέζια τους κ' οἱ γαλονάδες τὶς στρωμνές τους. Κι ὡς νἀνοιξαν κ' οἱ καταρράχτες τούφανοῦ, ὅλον τὸ Μάρτη δὲ σταματᾶ ἡ βροχή. Τὸ νερὸ γόνα στὶς σκηνὲς κοντᾶ στὸν ποταμό, κ' οἱ ἐλιὲς τοῦ κάμπου ποῦ νὰ δώσουν σκέπη στοὺς φτωχοὺς ἀντάρτες! Χιλιάδες γυρεύουν καταφύγιο στὴ στενὴ πόλη· θέση, ἄδειο κάθισμα δὲν μένει σὲ ταβέρνες, μαγειριὰ καὶ καφενέδες. Ποῦ νἀφήσῃ νὰ γυμνασθῇ ὁ στρατός! Ἔπειτα ἄνοιξη ἔρχεται, μὲ ἥλιο, θεοῦ χαρὰ θὰ πολεμᾶμε. Κι ἂν ξαστερώνει πού καὶ πού, φτάνει νὰ βγαίνουν στὰ λιοστάσια οἱ σαλπιστάδες, νἀκοῦν τις σάλπιγκες οἱ Τοῦρκοι νὰ τρομάζουν. Δές, κάστρο τὄκαμαν τὸ Ἰμαρέτ! Βαρᾶτε ἀδιάκοπα, παιδιά, νὰ λὲν πῶς εἴμαστε μυριάδες! Μὲ δυὸ χιλιάδες πάει ὁ Βασίλης

"Ο ΝΟΥΜΑΣ„

ΒΓΑΙΝΕΙ ΚΑΘΕ ΚΕΡΙΑΚΗ

ΣΥΝΤΡΟΜΗ

Γιὰ τὴν Ἑλλάδα Δρ. 10.—Γιὰ τὸ Ἐξωτερικὸ φρ. χρ. 10.

20 λεφτὰ τὸ φύλλο λεφτὰ 20

ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ. Στὰ κιόσκια (Σύνταγμα, Ὁμόνοια, Ἐθν. Τράπεζα Ὑπ. Οἰκονομικῶν, Σταθμὸς Τροχιόδρομου (Ἀκαδημία), Βουλή, Σταθμὸς ὑπόγειου Σιδερόδρομου (Ὁμόνοια), στὸ καπνοπωλεῖο Μανωλακάκη (Πλατεῖα Στουρνάρα), Ἐξάρχεια, στὰ βιβλιοπωλεῖα «Ἑστίας» Γ Κολάρου καὶ Σακέτου (ἀντίκρυ στὴ Βουλή).

Ἡ συντρομὴ πλερώνεται μπροστὰ κ' εἶναι ἑνὸς χρόνου πάντα.

ΠΑΡΑΓΡΑΦΑΚΙΑ

Αὐλὴ καὶ Τύπος—Μιὰ ἐξήγηση— Οἱ φοιτητάδες στὸ θέατρο—Λαϊκὴ Τράπεζα.

Η ΑΥΛΗ κακοκάρδισε τοὺς δημοσιογράφους τὴ μέρα ποὺ ἤρθε δῶ ὁ πρίγκηπας Βοναπάρτης μὲ τὴν κόρη του· καὶ οἱ δημοσιογράφοι χολιάσανε καὶ δὲ γράψανε λέξη γιὰ τὴν ὑποδοχὴ στὶς φημερίδες τους· καὶ ἡ Αὐλὴ μετάνιωσε γιὰ τὸ φέρσιμό της κ ἔστειλε τὴν Τρίτη βράδι τὸ Διευθυντὴ τῆς Ἀστυνομίας καὶ ζήτησε συχώρεση ἀπὸ τοὺς δημοσιογράφους καὶ οἱ δημοσιογράφοι ξεχολιάσανε καὶ . . ζήσανε αὐτοὶ καλὰ καὶ μεῖς καλύτερα.

Ἡ Αὐλὴ φυσικὰ δὲ φέρθηκε καθόλου καλὰ οὔτε τὴν πρώτη φορά, οὔτε τὴ δεύτερη. Ἔπρεπε νὰ μὴν κακοκαρδίσει τοὺς δημοσιογράφους ἀφοῦ τοὺς χρειαζότανε νὰ περιγράψουν τὴν ὑποδοχὴ καὶ νὰ δώσουν κάπως λαμπρότερη χρωματιὰ στὶς διάφορες αὐλικὲς φέστες· μιὰ ὅμως καὶ τοὺς κακοκάρδισε, ἔπρεπε νὰ μὴν ταπεινωθεῖ ἀλλὰ νὰ μείνει στὴ θέση της, περήφανη κι ἀλύγιστη, ἀφίνοντας τὰ πράματα νὰ τραβήξουν τὸ δρόμο τους.

Οἱ δημοσιογράφοι σ' ἕνα μονάχα φταίξανε ὅταν εἴδανε τὴν Αὐλὴ νὰ ταπεινώνετε, ἔπρεπε νὰ μὴν τὰ χάσουνε, ἀλλὰ νὰ βάλουν ὅρους καὶ νὰ ζητήσουνε νὰ κανονίσουνε μιὰ καὶ καλὴ τὴ θέση τους ἀπέναντι τῆς Αὐλῆς. Μιὰ μοναδικὴ εὐκαιρία τοὺς παρουσιάστηκε νὰνυψωθοῦν ἠθικῶς καὶ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ τὴν ἄφισαν ἠλίθια νὰν τοὺς ξεφύγει ἀπὸ τὰ χέρια τους.

★

ΜΕΡΙΚΟΙ φίλοι ἀπὸ τὴν Πόλη δὲν καταλάβανε καλά, ὅπως φαίνεται, τί θέλησε νὰ πεῖ ὁ «Νουμᾶς» στὴ σημείωση ποὺ μπῆκε κάτω ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Ροντάκη (Νουμᾶς, ἀριθ. 265, σελ. 8). Νὰ τοὺς τὸ ξηγήσουμε. Ὁ κ. Ροντάκης δήλωνε στὸ γράμμα του αὐτὸ πὼς δὲ στάλθηκε ποτὲς ἡ γραμματική του σὲ κανένα διαγωνισμό, κ' ἐννοοῦσε βέβαια πὼς δὲ στάλθηκε οὔτε στὸ Διαγωνισμὸ τοῦ Ψυχάρη, τοῦ 1901. Βάλαμε τὸ γράμμα του γιὰ δυὸ λόγους. Ὁ πρῶτος εἶναι ποὺ δὲν κάνουμε ὅ,τι κάνουνε οἱ καθαρευουσιάνοι, ποὺ στὶς φημερίδες τους δὲ θέλουνε καμιὰ διαμαρτύρηση νὰ δεχτοῦνε. Ὁ δεύτερος λόγος, ποὺ φαίνεται σὰ νὰ πειράχτηκε ὁ κ. Ροντάκης, ποὺ μποροῦσε νὰ πιστέψει κανείς, ἐνῶ αὐτὸς εἶναι ἀφιλόκερδος ἐργάτης, πὼς θύμωσε τάχα μὲ τὸν Ψυχάρη, ἐπειδὴ δὲν πῆρε τοὺς παράδες τοῦ Διαγωνισμοῦ, καθὼς ἐμεῖς τὸ εἴπαμε, χωρὶς ὅμως καμιὰ κακία καὶ κάπως παροδικά, μαζὶ μὲ ἄλλα ὅπου δὲν εἴτανε τὸ ζήτημα γιὰ χρήματα. Μὰ δημοσιεύοντας τὸ γράμμα τοῦ κ. Ροντάκη καὶ τὴ σημειωσούλα ποὺ τὸ παρακολουθοῦσε, δὲν ἐννοούσαμε διόλου καὶ μήτε μᾶς πέρασε ν' ἀφιβάλουμε γιὰ τὰ ὅσα ἔγραψε ὁ Ψυχάρης κι ἀνάφερε κατόπι μὲ τὄνομά του ὁ «Νουμᾶς», δηλαδὴ πὼς ὁ κ. Ροντάκης ἔστειλε τὴ γραμματική του στὸ Διαγωνισμὸ τοῦ 1901. Ἀφοῦ ὁ Ψυχάρης τὸ λέει, θὰ πεῖ πὼς ξέρει. Καὶ τὸ ξέρει γιὰ σίγουρο. Ἐμεῖς μάλιστα πιστεύουμε, ἂν τὰ ψυχολογήσουμε τὰ πράματα, πὼς πιὸ εὔκολα θυμώνει ὁ Ρωμιὸς ἀπὸ φιλότιμο παρὰ γιὰ μερικὲς λίρες. Κι αὐτὸ ἴσια ἴσια ἔλεγε ὁ Ψυχάρης στὸν ἀριθμὸν 136 τοῦ «Νουμᾶ», 20 τοῦ Φλεβάρη, 1905.

★

Ο «ΧΡΟΝΟΣ» τῆς Τετράδης ἔγραφε πὼς οἱ φοιτητάδες εἴχανε σκοπὸ νὰ πάνε στὸ θέατρο καὶ νὰ μποδίσουνε νὰ παρασταθοῦν οἱ «Ἀλυσίδες». Κάτι τέτιο ἔγινε, ὄχι ὅμως ὅπως τὰ γράφει ὁ «Χρόνος». Στὸ φοιτητικὸ συλλαλητήριο πούγινε τὴν Τρίτη τὰπομεσήμερο στὸ Πανεπιστήμιο, ἀνέβηκε κάποιος φοιτητὴς στὰ Προπύλαια καὶ εἶπε περίπου τὰκόλουθα·

— Καὶ ἄλλο ζήτημα μᾶς ἀπασχολεῖ, κύριοι. Ἀπόψε πρόκειται νὰ παρασταθεῖ στὸ θέατρο ἕνα μαλλιαρὸ ἔργο κ' ἔχουμε καθῆκο νὰ πάμε ὅλοι ἐν σώματι καὶ νὰν τὸ ἀποδοκιμάσουμε, γιὰ νὰ μὴ βεβηλώσουν οἱ μαλλιαροὶ καὶ τὸ θέατρο μὲ προδοτικὰ καὶ ἀντιεθνικὰ ἔργα.

Ἄλλος φοιτητὴς ὅμως παρατήρησε πὼς εἶναι ντροπὴ ἡ φοιτητικὴ νεολαία νὰ ἐμποδίζει τὴν πνεματικὴ ἐλευθερία καὶ τρίτος φοιτητὴς ἐπρότεινε νὰ πάνε μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς τὸ βράδι στὸ θέατρο, νὰ δοῦνε τὸ ἔργο κι ἂν εἶναι προδοτικό, ἔχουν καιρὸ νὰ σκεφτοῦνε μὲ ποιὸ τρόπο νὰποδοκιμάσουν αὐτὸ καὶ τὸ συγραφέα του,

Ἡ τρίτη γνώμη κρίθηκε καὶ ἡ καλύτερη κ' ἔτσι τὴν Τρίτη βράδι ποὺ παιζόντουσαν οἱ «Ἀλυσίδες» στὸ Δημοτικὸ θέατρο, οἱ φοιτητάδες χεροχροτούσανε μ' ἐνθουσιασμὸ στὸ τέλος κάθε πράξης, ἀπὸ τὰ θεωρεῖα τῆς τρίτης σειρᾶς.

Ὁ «Χρόνος» καὶ οἱ ἄλλοι δημοκόποι τῆς Ἀθήνας πρέπει νὰν τὸ πάρουν ἀπόφαση πιά, πὼς πέρασε ὁ καιρὸς ποὺ ἐκμεταλλευόντουσαν καπηλικὰ τὴ φοιτητικὴ νεολαία γιὰ νὰ πενταρολογοῦν. Τὸ Πανεπιστήμιο σήμερα εἶναι γεμάτο ἀπὸ φωτισμένα καὶ φιλελεύτερα παιδιὰ ποὺ ἀποδοκιμάζουν τὰ τέτια μπακαλοφερσίματα.

★

ΤΙΣ ΠΡΟΑΛΛΕΣ γράψαμε δυὸ λόγια γιὰ τὸν ἀκούραστο καὶ προοδευτικώτατο διευθυντὴ τῆς Λαϊκῆς Τράπεζας κ. Λοβέρδο, ποὺ μίλησε κάτω στὸν Πειραιᾶ ἁπλᾶ καὶ γνωστικὰ στοὺς ἐργάτες, ἀποδείχνοντάς τους πῶς μποροῦνε μὲ τὸ τίποτα καὶ χωρὶς νὰν τὸ νιώσουνε, νὰ βάζουν ὅλοι τους λίγα χρήματα καταμέρος, ὅταν ἔχουν ἕναν τέτιο πολύτιμο βοηθό, τὴ Λαϊκὴ Τράπεζα.

Ὁ κ. Λοβέρδος δὲν κοιτάζει μόνο πῶς νὰναπτύξει τὴν Τράπεζά του· κοιτάζει καὶ πὼς νὰ εὐεργετήσει τὸ λαό, παρέχοντάς του χίλιες εὐκολίες, χωρὶς νὰ ζημιώνεται ἡ Τράπεζά του, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰν τοὺς παίρνει τόκους βαριούς. Κ' ἔτσι δουλεύοντας τὰ κατάφερε νὰ κάνει τὴν Τράπεζά του συμπαθητικιὰ στὸ λαό, ποὺ λέγοντας σήμερα *Λαϊκὴ Τράπεζα* εἶναι σὰ νὰ λέει : *ὁ εὐεργέτης καὶ ὁ προστάτης μου.*

ΚΑΠΟΙΟ ΔΕΙΛΙ ΣΤΗ ΛΙΜΝΗ ΚΟΝΤΑ

Δὲν εἴταν γλυκοχάραμα σ' ἕνα νησὶ τοῦ Αἰγαίου,
Δὲν εἴταν μήτε ἡλιόγερμα σ' ἑλληνικὸ οὐρανό,
Θλιμμένος ἦχος τοῦ χλωμοῦ δὲν εἴταν Ναζωραίου,
Μηδὲ μέσ' τὰ μεσάνυχτα τραγοῦδι ἀλαργινό.

Δὲν εἴταν βράδι ἐρωτικὸ φεγγαρομεθυσμένο,
Δὲν εἴταν συνανπάτημα ξανθοῦ παλληκαριοῦ,
Μήτε φιλὶ ἀπ' τοῦ ἔρωτα τὸ μύρο εὐωδιασμένο,
Μήτε ἀναγάλλιασμα ἐρχομοῦ, γιὰ δάκρι μισεμοῦ.

Ἕνα δειλὸ κι' ἀφρόντιστο στὰ ξένα εἴτανε δεῖλι,
Σὲ κάποιο κιόσκι ἀνθόπλεχτο στὴν ἄκρη ἑνὸς γιαλοῦ.
Τὰ πάντα μοῦ ψιθύριζαν γιὰ κάποιο ἐρωτοφίλι :
Μὰ εἴτανε ψέμα, καὶ εἴσουνα μακριά, ξανθομαλλοῦ!

Λευκὸ παράπονο ἄνθιζεν ἀπάνω ἀπὸ τὴ λίμνη,
Καὶ πέρα, κι' ὁλοτρόγυρα μιὰν ἄϋλη ζωγραφιά...
Ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδιᾶς δὲν ὑψωθῆκαν ὕμνοι,
Γιατὶ 'μουν σὰν ἀμίλητος ἀπὸ τὴν ὁμορφιά !

Τριγύρω μου τὰ πρόσινα βουνὰ μὲ τὰ σπιτάκια
Ποὺ εἶχαν τὶς κόκκινες σκεπὲς καὶ τὶς κληματαριές,
Τριγύρω μου τὰ εἰδύλλια καὶ τὶ λευκὰ πανάκια,
Καὶ κύκνων φτερουγίσματα κι' ὡραίων πλειδιῶν κραυγές.

Καὶ τὴ βαρκούλα ἐπόθησα τὴν ἄγνωρη νὰ λύσω,
Καὶ νὰ περάσω ἀγνάντια μου στὴν πράσινη φωλιά,
Κι' ὅλους τοὺς πόνους καὶ καημοὺς ἐκεῖ νὰ τοὺς κοιμίσω,
Ζητῶντας μέσ' στὰ σύδεντρα μιὰ νέα Κυρά !

Γενέβη· Αὔγουστος 1907,

ΛΕΑΝΤΡΟΣ Κ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΚΑΛΟΣΥΝΗ ΚΙ ΑΓΑΠΗ

Στὶς τελευταῖές του «*Κριτικὲς Ἀναποδιὲς*» ὁ Ἕρμονας, μιλῶντας γιὰ τὰ βιβλία, ποὺ εἶδαν τὸ φῶς ἐδῶ καὶ λίγους μῆνες, λέει μερικὰ λόγια καὶ γιὰ τὸν «*Προσκυνητή*» *μου*, ποὺ τύπωσα τὸν περασμένον Ἀπρίλη. Ἀπαντῶντας στὰ λόγια αὐτά, δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ διαφεντέψω τὴν ἀξία τάχα τοῦ μικροῦ μου βιβλίου· τέτοια καμώματα δὲ μ' ἀρέσουνε. Στὴν ἰδέα μονάχα, ποὺ τὸ γέννησε, δὲ θέλω νὰ φανῶ προδότης· καὶ νὰ ποιὸς ὁ λόγος ποὺ ἀραδιάζω στὸ χαρτὶ κάποιους στοχασμούς μου.

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῶν ὀτωχῶνε μου αὐτῶν στίχων εἶναι, ὅτι τὸ δύσκολο τῆς Ζωῆς ταξίδι μπορεῖ νὰ τὸ κάμῃ μὲ κάποιαν ἡρωϊκὴν ὑπομονὴν ὁ ἄνθρωπος, ἀνίσως, κυνηγητὴς τῆς Ἀλήθειας, πάρῃ γιὰ ὁδηγούς του καὶ δυναμωτές του τὴν Καλοσύνη καὶ τὴν Ἀγάπη. Τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ ὁ Ἕρμονας τὰ καταδικάζει ἀλύπητα καὶ γράφει :

Μπέλικας νὰ χτυπήσῃ τὸ Συράκο, μὲ χίλιους θἄμπῃ ἀπὸ τὴν Κλεντίνη ὁ Ντούλα Μπούρδας, πρᾶ πρᾶ, ὀρὲ Σοῦλι ἀθάνατο, θὰ σὲ πατήσω πάλε ! τόπο καὶ μάνιωσε ὁ σουλιώτης Πιλιομπέσσας. Στὰ Γιάνενα θὰ μποῦμε σὲ τρεῖς μέρες ! Μὰ ἀσταλαμάτητη ἡ βροχή. Θὰ πέσουν τὰ ἔρμα στάχυα· κρῖμα στὰμπέλια τἄσκαφτα, ἀκλάδευτες θὰ μείνουν οἱ σταρίδες κι ἄκουρα τὰ δόλια πρᾶτα. Πόλεμο μοῦ ἤθελες, ζήτω μοῦ φώναζες ! Ψειριάσαμε ἀνάλαγοι, χωρὶς μαντύα πουντιάσαμε, μᾶς ἔρεψε ἡ βροχή, μᾶς ψόφησε τὸ κρύο. Βάστα, γενιά ! Ποιός λέει πὼς δὲ θὰ μπῆς στὰ Γιάνινα, προδότης.

★

Μά, ὦ κανόνι, πῶς ἀνάβεις τὸ μεθύσι πάλι, φτερὰ πῶς δίνεις τῆς ψυχῆς, φωτιὰ τῆς μάχης! Ἀνέγνωρη, καινούρια ἀνατριχίλα. Σὰ νἀλαφιάζουνται ἀπ' τὸ μακρὺν ὕπνο τὰ βουνὰ ἀντιβογγοῦν τὴν ταραχή, τρέμ' ἡ σκλάβα γῆ, τραντάζει ὁ ντροπιασμένος τόπος. Λύνει τὰ μέλη ἡ ραθυμιά, ὁ βραχνᾶς τὰ στήθη. Καμίνι ὁλόφλογο τὸ Ἰμαρέτ, φωτιὰ ξερνᾶ ἡ Βλαχέρνα, λαύρα τριπλῆ τοὺς σφεντονίζει μανιωμένο τὸ Θεοτοκιό, ἀγριεμένος ὁ ἀμυντικὸς στρατῶνας.

Τὸ λιανοτούφεκο βροντάει, σφυρίζει. Πάρτην κι αὐτή, βρωμόσκυλο. Σκάσε κ' ἐδῶθε, μπόμπα, ἀντάριασε τὸ χῶμα, σπάραξε σάρκες, κομμάτιασε κορμιά, θέριεψε καρδιές, μέθα τὰ φρένα.

Τίμια ἡ στιγμή, λεβεντονιέ, ποὺ στοίχιωσε ξανὰ τὸ αἷμα σου τὸ μυθικὸ γεφύρι. Πῶς σὲ ζηλεύει ὁ Παῦλος Γέρακας, γυρτὸς κοντά σου στὸ ταμποῦρι !

«Φωτιά, παιδιά !»

«Κάθησε κάτω, καπετάνιε !»

Μελίσσια ἠχολογοῦν τὰ βόλια γύρω.

«Φωτιά, παιδιά !»

Ρουνιὰ τὸ αἷμ' ἀνάβρυσε ἀπ' τὸ στόμα, ἐτρίκλισε, σωριάστηκε βαρὺ στὴ ρίζα τῆς ἐλιᾶς τὸ παλλικάρι, οἱ κλῶνοι ἐτίναξαν ἀπάνωθέ του τὸν ἀνθό τους.

«Καλά....σας....Γιάνενα....παιδιά !»

«Ὁ δρόμος σου ἅγιος, καπετάνιε !»

«Κρῖμα στὸ νιό !»

«Χαρὰ στὸ παλλικάρι !»

Κι ὀρθὸς πετάχτηκε ἀπὸ τὸ ταμποῦρι ὁ Παῦλος.

«Καρδιά, παιδιά ! Ποιός δείλιασε ;»

Λυσσομανάει τὸ Ἰμαρέτ, βογγᾶ ἡ Βλαχέρνα, βροχὴ σφυρίζουνε τὰ βόλια.

«Φωτιά, παιδιά ! Φλόγα στὴ φλόγα !»

Σύγνεφα γύρωθε οἱ καπνοί, ἡ σκόνη σίφωνας, ἀκράτητο τὸ ἀστροπελέκι, οἱ βρόντοι κ' ἡ βοὴ τὸ νοῦ ζαλίζουν.

«Καλά μας Γιάνενα !»

«Γένος ἐξύπνησες !» κραυγάζει ὁ ποιητὴς ἀντάρτης.

«Ποῦ εἶσαι, νὰ γελᾶς καὶ τώρα, Βουλοδῆμε ;» σαρκάζει ὁ μεθυσμένος λογισμὸς τοῦ Παύλου.

. . . . . .

Ἀφρίζει ὁ ἐγγονὸς τοῦ Γέρακα ἀπ' ὀργή, θυμούμενος σὲ λίγες μέρες τὸ μεθύσι αὐτό. Στὰ Γιάνενα! —Βουβὸ κ' ἔρημο εἶχε ξυπνήσει τὸ Ἰμαρὲτ τὴν ἄλλη αὐγή, σωπασμένη ἡ Βλαχέρνα, ἄδειος ὁ πλατὺς ὁ κάμπος πέρα. Γελοῦν στὸν ἥλιο τὰ βουνά, γαλανοπράσινα κυλᾶ ὁ Λοῦρος τὰ βαθειὰ νερά του, μοσχοβολοῦν ὅπως ποτὲ τὰ νερατζάνθη αὐτὴ τὴν ἄνοιξη, ἀνθίζει ὁ γαῦρος κ' ἡ ὀξυὰ στὸν Πίνδο· ἀντάρτες, ἀντάρτες, πασσάδων σεράγια σᾶς καρτεροῦν στὰ Γιάνινα, τί διαγουμᾶτε μπέηδων πενιχρὰ κονάκια στὴ Φιλιππιάδα, τί ρημάζετε φτωχῶν ραγιάδων σπίτια στὰ χωριὰ ἕνα γύρο ; Καπετανέοι, τί κάθεστε ; Μὰ ποιός νὰ πρωτοπάῃ, νὰ πρωτοστήσῃ τὴ σημαία στοῦ Ἀλήπασα τοὺς πύργους! Ὅσο ποὺ ὁ ἐχθρὸς καιρὸ νὰ λάβῃ.

(ἀκολουθεῖ)

«Οἱ πιὸ μεγάλοι ἄνθρωποι ποτὲ δὲ συλλογίστηκαν τὸ καλὸ τοῦ κόσμου. Ἤθελαν τὴ δύναμη καὶ τὴν κυριαρχία. Μὰ καθὼς εἴτανε μεγάλοι ὅ,τι ἔλαχε νὰ πέση στὴν ἐξουσία τους τράνωσε κι αὐτὸ ἀπὸ τὴ δική τους μεγαλοσύνη. Οἱ νικημένοι κ' οἱ καλόκαρδοι τοὺς ξεδικηθήκανε μὲ τὴν ἀθανασία καὶ τὸ παρατσούκλι «εὐεργέτες τοῦ τάδε λαοῦ» ἢ κι «ὅλης τῆς ἀνθρωπότητας». Ἔτσι νόμισαν πὼς κι αὐτοὶ ἀφέντεψαν τοὺς μεγάλους δίνοντάς τους ταπεινοὺς σκοποὺς ποὺ ἐκεῖνοι βέβαια δὲν εἴχανε. Τὴν Καλοσύνη καὶ τὴν Ἀγάπη – τὶς ὀχλοκρατικὲς αὐτὲς ἀρετὲς – ποτὲ δὲν τὶς καταδέχτηκαν. Τὸ καλὸ ποὺ κάνανε τὸ κάνανε γιατὶ ἔχουνε φυσικὸ τὴ μεγαλοδωρία. Κ' ἔτσι κάτι μοῦ λέει πὼς ὁ Προσκυνητὴς θὰ τὰ μπερδέψη καὶ πάλε στὸ δρόμο του ἂ δὲν καταλάβη πὼς ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ ἀρετὴ τῆς ζωῆς».

Παίρνω πολὺ στὰ σοβαρὰ τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Ἕρμονα κ' ἕνεκα τοῦτο νοιώθω κάποιαν ἀνάγκη νὰ τὰ συζητήσω. Ἂς μοῦ συχωρεθῆ λοιπόν, ἀνίσως σὲ τόσο λίγα ἀπαντῶ μὲ πολλά. Θέλω νὰ ξετάσω τὸ ζήτημα τῆς Ἀγάπης καὶ τοῦ Ἐγωϊσμοῦ ὅσο μπορῶ πλατύτερα — πάντα μέσα σὲ μιὰ δυνατὴ συντομία — κι ὅσο θὰ μὲ βοηθήση ἡ γνώρα μου μὲ τὴ φιλοσοφία.

Ὅλα ὅσα μᾶς λέει παραπάνω ὁ Ἕρμονας εἶναι οἱ ἀγαπημένες του ἰδέες, ποὺ ἐδῶ καὶ κάμποσο καιρὸ μᾶς τὶς ξετυλίγει στὰ διάφορα ἄρθρα του· εἶναι ὁ κύριος φιλοσοφικὸς στοχασμός του, ποὺ τὸν ἀναγκάζει μέσα στὶς ἰδιες «Κριτικὲς Ἀναποδιές» — μιλῶντας γιὰ τὰ δηγήματα τοῦ Κ. Παρορίτη — νὰ εἰπῆ, ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ καθὼς καὶ τὰ ὅμοια του σὲ κάθε τοῦ κόσμου φιλολογία «εἶναι δίχως ἄλλο συνέπεια τοῦ δημοκρατικοῦ ξεχειλισμοῦ, ποὺ προστύχεψε ὅλες τὶς εὐγενικὲς κληρονομιὲς τῶν ἀριστοκρατῶν ποὺ χάνουνται καὶ πᾶνε». Εἶναι δηλαδὴ ἡ θεωρία τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ποὺ πρωτοκήρυξεν ἐδῶ κ' ἐξῆντα χρόνια ὁ Μὰξ Στίρνερ καὶ κατασταλάξεν, ἂν ὄχι γενικά, ἀλλὰ τὸ περισσότερο μέρος της, στὸ σύστημα τοῦ Νίτσε, ἂν μπορῆ νὰ εἰπῆ κανένας καθαυτὸ σύστημα τὶς ἰδέες τοῦ παράξενου Γερμανοῦ φιλόσοφου, ποὺ τόσο ἔχει ἁρπάξει καὶ τὸν Ἕρμονα.

Εἶναι ἀλήθεια τόσο «ὀχλοκρατικὲς ἀρετὲς» ἡ Καλοσύνη κ' ἡ Ἀγάπη, ποὺ ἡ πνευματικὴ ἀριστοκρατία — ἐπειδὴ ὑποθέτω ὅτι πνευματικὴ τὴ φαντάζεται κι ὁ Ἕρμονας, ὅπως κι ὁ Νίτσε, τὴ χαμένη καὶ τὴν ἀποθυμουμένη ἀριστοκρατία — δὲν καταδέχεται μήτε νὰ τὶς προσέξη κάνε στὸ διάβα της; Δὲν τὸ πιστεύω, ἕνεκα ποὺ δὲ μοῦ τὸ λέει αὐτὸ ἡ ἴδια ἡ Φύση· ἡ Φύση, ποὺ μὲ τὶς ὁμορφότερες φωνές της μᾶς φωνάζει τὴν ἀνάγκη τους νὰ ὑπάρχουν, ἐπειδὴ ὅλο τὸ ἔργο τῆς Φύσης δὲν εἶναι παρὰ Καλοσύνη κι Ἀγάπη.

Καὶ φοβᾶμαι μήπως ἐδῶ ὁ Ἕρμονας, παρασερμένος ἀπὸ τὸ Νιτσέϊκο μῖσος ἐνάντια τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὰ θαρρεῖ τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ καθαρὰ Χριστιανικὲς ἀρετὲς καὶ φυσικὰ ὀχλοκρατικὲς, μιὰ κι ὁ Χριστιανισμὸς τὴ δύναμή του τήνε στήριζε στὸ λαὸ καὶ θέλησε τὸ ἐγὼ νὰ πολεμήση· ἄλλο τώρα τὸ ζήτημα, ἂν τὸ ξάπλωμά του μὲ τὸ νὰ παραγνωριστῆ ἡ ἀξία του στάθηκε ἀφορμὴ νὰ γυρίση τὸν κόσμο αἰῶνες πίσω. Τὸ ἰδανικὸ ὅμως τῆς Ἀγάπης, ποὺ εἶναι κ' ἡ κυριώτερη ἠθικὴ ἀρχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, δὲν ἦρθε μ' αὐτόνε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀνθρώπινη πλάση. Ἀπὸ ὅσο τουλάχιστο μπορεῖ νὰ μᾶς χρησιμέψη γιὰ ὁδηγὸς ἡ Ἐθνολογία, βρίσκουμε ὅτι τὴν Ἀγάπη τὴ λάτρεψαν ὅλοι οἱ ἀρχαιότατοι λαοί· ὅτι ἦταν ὁ πρῶτος κανόνας σ' ὅλες τὶς πρωτόγονες θρησκεῖες, στὴ σημιτική, τὴν ἰνδική, τὴν κινέζικη, τὴ βουδική· ὅτι ἀπ' αὐτὲς τὴν πῆραν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες — καθὼς τὸ βλέπουμε σὲ πολλοὺς φιλόσοφους τοῦ καιροῦ ἐκείνου Πιττακό, Πυθαγόρα, Ἀριστοτέλη κλπ. – ὡς ποῦ τὴ δέχτηκεν ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ νὰ τὴν κάμη «χρυσὸ νόμο» του, καταπῶς λένε οἱ θεολόγοι. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ βιολογία μᾶς μαθαίνει, ὅτι ἡ Ἀγάπη κυβερνάει ὄχι μονάχα τὸ ἀνθρώπινο γένος, παρὰ κι' ὅλα τὰ ὀργανικὰ σώματα. Αἰῶνες λοιπὸν ὁλάκαιροι μᾶς μολογᾶνε τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς Ἀγάπης. Κι' ὅπου ὑπάρχει Ἀγάπη δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὑπάρχη καὶ Καλοσύνη.

Ὅτι ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι κάτι ἀπαραίτητο στὴ ζωὴ καὶ δίχως του δὲν εἶναι βολετὸ τίποτα ὄχι μεγάλο μὰ μήτε καὶ μικρὸ νὰ γίνη, δὲν παίρνει συζήτηση. Ποιὸς ἐγωϊσμὸς ὅμως; Ἐπειδὴ ὑποθέτω, ὅτι δὲ θ' ἀρνηθῆ κανεὶς τὴν ἀλήθεια, πῶς ὑπάρχουνε δυὸ εἴδη ἐγωϊσμοῦ· ὁ καλὸς κι ὁ κακός. Ὁ ἐγωϊσμός, ποῦ σὲ σπρώχνει νὰ νοιώσης, ὅτι ὑπάρχεις κι ἀνάγκη νὰ διαφεντέψης τὴν ὕπαρξή σου, ποῦ σοῦ λέει ποιὸς ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς, ποῦ σὲ κάνει νὰ κλῆς σὰν ἀζετίμητο θησαυρὸ μέσα σου ὅλα τὰ εὐγενικὰ αἰσθήματα· κι ὁ ἐγωϊσμός, ποῦ θέλει καὶ κυνηγάει μόνο τὴν κυριαρχία· δηλαδὴ ὁ ἐγωϊσμὸς τῆς βίας. Μπορεῖ ὁ τέτοιος ἐγωϊσμὸς νὰ εἶναι ἡ «οὐσιαστικὴ ἀρετὴ τῆς ζωῆς;» Ἂς ἀποκριθοῦνε στὸ ρώτημ' αὐτὸ τὰ χρονικὰ τῆς ἀνθρωπότητας. Ὅπου κι ὅποτε θέλησε νὰ βασιλέψη ὁ τέτοιος ἐγωϊσμὸς μὲ τὴ φανέρωσή του στὸ ἔργο ἑνὸς ἄτομου ἢ σὲ σύνολο ἀτόμων φυσικὴ συνέπεια ἦταν ἢ ἡ καταστροφὴ ἢ ἡ δουλεία· μὰ καὶ συνάμα τὸ ξύπνημα τοῦ προστάτη τῆς Ἀγάπης, δηλαδὴ τοῦ λαοῦ, κεντημένου πάντα ἀπὸ τὰ διαλεχτὰ πνεύματα· ἔτσι γεννήθηκε κάθε ἐπανάσταση· ἔτσι ριζώθηκε στὸν ἄνθρωπο ἡ ἰδέα τῆς ἐπανάστασης· τῆς ἐπανάστασης αὐτῆς, ποὺ τόσο τὴ μισοῦν οἱ Νιτσεῖστές, ἐπειδὴ τὸ «ἀγελόζωο» δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀντισταθῆ στὸ δυνατὸ κυρίαρχο· εἶναι ὁ περιφρονημένος τῆς Ζωῆς κατὰ τὴ γνώμη τους.

Καὶ γιὰ ν' ἀποδειχτῆ μὲ πράματ' αὐτό, ποῦ λέω, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ θυμηθοῦμε τὶς μεγάλες κοινωνικὲς ἢ πολιτειακὲς ἀλλαγὲς κάθε τόπου καὶ κάθε καιροῦ. Τὴν πιὸ ξετελειωμένη εἰκόνα τῆς χαλάστρας δύναμης τοῦ ἐγωϊσμοῦ τοῦ ἄτομου ἢ τοῦ ἔθνους μᾶς τήνε δίνει ὁ μοναδικὸς Θουκυδίδης σὲ πολλὰ τῆς Ἱστορίας του μέρη. Μὰ τὸ Ρωμαϊκὸ Ἔθνος μᾶς ξετυλίγει ἴσως τὰ πιὸ σημαντικὰ περιστατικὰ γιὰ νὰ ξεκαθαρίσουμε ποιὰ ἡ ἀξία τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ὅταν αὐτὸς νομίζεται ἡ μόνη «οὐσιαστικὴ ἀρετὴ τῆς ζωῆς». Ὅσο τὸ Ἔθνος τοῦτο, ἂν καὶ καθαυτὸ στρατιωτικό, δηλαδὴ ἔθνος τῆς βίας καὶ τῆς σκληρῆς δύναμης, τὸ κυβερνοῦσε κάποιος ἀνθρωπισμὸς (humanismus) στεκότανε μεγάλο καὶ δυνατό. Μὰ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ ὁ ἐγωϊσμὸς ἔγινε τὸ κυριώτερο ἠθικό του γνώρισμα, ἀρχίσανε νὰ φτιάνουνται καὶ τὰ σύνεργα τῆς καταστροφῆς του· σιγὰ-σιγὰ ἔπαιρνε τὸν κατήφορο, ἂν καὶ φαινομενικὰ ἡ δύναμή του αὐγάτιζε, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ γεννήθηκεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἀδελφοσύνης ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καὶ πρῶτο φανέρωμά της — ἔτσι θαρρῶ — μπορεῖ κανένας νὰ εἰπῆ, ὅτι ἦταν ὁ περίφημος τοῦ ποιητῆ Τερέντιου στῖχος:

Homo sum, et nihil humani a me alienum puto.

Συνέπεια τοῦ ἐγωϊστικοῦ αὐτοῦ δρόμου, ποῦ πῆρεν ὁ Ρωμαϊκὸς λαὸς κ' ἔφτασε πιὰ στὸ ζενίθ τῆς σκληρότητας καὶ τῆς ἀδικίας, ἦτανε νὰ βγῆ στὴ μέση ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ νὰ κηρύξη τὸ Βαγγέλιο τῆς Ἀγάπης. (Αὐτὴ θαρρῶ πῶς εἶναι ἡ σημαντικώτερη ἀφορμὴ τῆς γέννησης τοῦ Χριστιανισμοῦ). Μὰ μὲ τὴν παρεξήγηση, ποῦ δόθηκεν ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια στὸ Χριστιανισμό, καὶ μὲ τὴ σκέψη τῶν παπάδων νὰ τὸν κάμουνε θρησκεία ἐγωϊστικὴ γιὰ νὰ μπορέσουνε νὰ κυριαρχήσουνε στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, κατάντησε πραγματικὰ κι αὐτὸς θρησκεία μικρῶν κι ἀδύνατων, κακῶν καὶ ψεύτηδων. Σήμερις ἀκόμη — μ' ὅλο τὸν πολιτισμό μας – ὁ ἐγωϊσμός κυριαρχεῖ σ' ὅλα τῆς Εὐρώπης τουλάχιστο τὰ ἔθνη· καὶ μιὰ ἀπόδειξη ἡ στρατοκρατικὴ καὶ διπλοπρόσωπη πολιτική τους· μὰ κι ἀποτέλεσμα τοῦ ἐγωϊσμοῦ αὐτοῦ εἶναι τὸ φανέρωμα τῶν τόσων ἀνκρχικῶν καὶ κοινωνικῶν θεωριῶν, ὁ μεγάλος ἀγῶνας ἀνάμεσα ἄτομου καὶ κοινωνίας. Καὶ τὴν πρώτη αἰτία γιὰ τὰ ὅσα γίνουνται τώρα τελευταῖα στὴν Ἀμερικὴ μὲ τὸ χρηματιστικὸ ζήτημα θαρρῶ, πῶς πρέπει νὰ τὴ γυρέψουμε στὸ ἐγωϊστικὸ πνεῦμα τῶν Ἀμερικάνων, ποῦ θελήσανε νὰ δημιουργήσουν κεφαλαιοκρατικὸ κοινωνικὸ σύστημα.

Ἂς πάρουμε ὅμως γιὰ σωστὴ κι ἀληθινὴ τὴ θεωρίαν αὐτὴ σ' ὅλο της τὸ πλάτος καὶ βάθος· ἂς ὑποθέσουμε ἔπειτα, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θέλουνε νὰ κανονίσουνε τὴ ζωή τους σύμφωνα μ' αὐτή· τὸ δικαίωμα τοῦτο δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ τὸ ἀρνηθῆ σὲ κανέναν ὁ ὑποστηριχτὴς τῆς τέτοιας θεωρίας, ἐπειδὴ — ἔτσι πιστεύω — οἱ ἰδέες ρίχνουνται μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τὶς παραδεχτοῦνε κ' οἱ ἄλλοι· ἂς δοῦμε τώρα μὲ τὴ φαντασία μας, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ δοῦμε πραγματικα, τὸ τί μπορεῖ ν' ἀκολουθήση. Καθένας θέλει τὴ δύναμη καὶ τὴν κυριαρχία χωρὶς νὰ συλλογίζεται καὶ τὸ καλὸ τοῦ κόσμου· φυσικὰ θὰ τραβήξη ὁμπρός μ' ὅ,τι τρόπο μπορέση· θὰ ζητάη νὰ παραμερίσουν οἱ ἄλλοι γιὰ νὰ περάση αὐτός· νὰ σκύψουν οἱ ἄλλοι γιὰ νὰ κυριαρχήση· οἱ ἄλλοι, ἐπειδὴ ἔχουν κι αὐτοὶ ἐγωϊσμὸ κ' ἐπειδὴ θέλουν κι αὐτοὶ τὴν κυριαρχία, θ' ἀντισταθοῦνε, θὰ διαφεντέψουν τὸν πόθο τους· φυσικὰ ὕστερ' ἀπ' αὐτὰ θ' ἀρχίση ἀγῶνας· κ' ἐπειδὴ οἱ δυνατοὶ δὲν ξέρουν τί εἶναι καλοσύνη, ἀγάπη, συμπάθεια, ὅλες αὐτὲς οἱ ὀχλοκρατικὲς ἀρετὲς, θὰ μποῦνε στὸν ἀγῶνα σιδερόκκοδοι, ἀλύπητοι, ἀλύγιστοι. Τώρα ὅμως ἔρχεται τ' ἄλλο· ἡ δύναμη κ' ἡ κυριαρχία εἶναι κάτι θετικό, πραγματικό· ἕνεκα τοῦτο ὁ ἀγῶνας δὲ θὰ περιοριστῆ σὲ ἰδεολογίες, παρὰ θὰ ζητήση τὰ ἔργα γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ· τὰ ἔργα εἶναι τὸ νὰ φύγη ἀπὸ τὴ μέση ὁ ἀντιστεκούμενος· κ' ἔτσι ἡ τυφλὴ δύναμη μὲ τὸ βαρύ της χέρι θὰ σωριάζη κάτω ὁποιονε βρίσκει μπροστά της, ὡς ποῦ νὰ πέσουν οἱ πιὸ ἀδύνατοι καὶ νὰ μείνουν κυρίαρχοι οἱ δυνατότεροι· μά, ἀπὸ φυσικὸ νόμο πιά, ἀνάμεσα καὶ σ' αὐτοὺς ἡ ἴδια οὐσιαστικὴ ἀρετὴ τῆς ζωῆς θὰ γεννήση τὸν ἴδιον ἀγῶνα· ὁ δυνατὸς θὰ βγάνη ἀπὸ τὴ μέση τὸν ἀδύνατο, ὡς ποῦ, ἀφοῦ πέσουν ὁ ἕνας κατόπι τὸν ἄλλο, νὰ μείνη ὁ δυνατότατος· ἕνας λοιπὸν κυρίαρχος μονάχος κ' ἐξουσιαστὴς τῶν ὅλων, ἴσαμε τὴ στιγμή, ποῦ, ρίχνοντας γύρω του τὴ ματιά του καὶ βλέποντας τὸ τί κατάφερε, θὰ πέση κι αὐτὸς ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς Φύσης, λέγοντας ἴσως: «Mors ultima ratio». Τέτοιο τέλος τῆς ἀνθρωπότητας δὲν τὸ σκέφτηκε, μήτε θὰ τὸ ἀποθυμοῦσε, θαρρῶ, κι ὁ Σοπεχάουερ.

Ἂς τὸ ξετάσουμε τώρα κι ἀλλοιῶς τὸ ζήτημα, παρακολουθῶντας τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης σκέψης. Ἀπὸ ὅλους τοὺς μεγάλους φιλόσοφους, φυσιολόγους καὶ ποιητὲς ἀκόμη παρατηρήθηκε καὶ βεβαιώθηκε μὲ χιλιάδες τῶν χιλιάδων παραδείγματα καὶ τρόπους, ὅτι ἡ Ἀγάπη εἶναι κείνη, ποῦ κάνει τὸν ἄνθρωπο ζῶο κοινωνικό· πιὸ καθαρὰ στὰ παλιὰ τὰ χρόνια τὸ φαινόμενο τοῦτο τὸ ξετύλιξεν ὁ Ἀριστοτέλης κ' ἡ παρατήρησή του αὐτὴ τὸν ἀνάγκασε τὴν ὕπαρξη τῆς ἠθικῆς κοινωνίας νὰ τὴ στηρίξη στὸ νόμο τῆς *φιλίας*, ποῦ σημαίνει στὴ γλῶσσά του ἀγάπη. Ὅπως τὸ αἴσθημα τῆς ἀγάπης — σκέφτηκε — κανονίζει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς κάθε ἰδιοαίμα, το πλάσμα, μάννα, πατέρα, ἀδερφό, ἔτσι τὸ ἴδιο αἴσθημα τόνε σπρώχνει νὰ βρῆ καὶ τὸ σύντροφό του στὴ ζήση του· νὰ ταιριάσουνε δηλαδὴ γυναῖκα κι ἄντρας γιὰ νὰ θεμελιώσουν τὴν οἰκογένεια· ἀπὸ τὴν οἰκογέ-

νεια φτιάστηκε τὸ χωριό, ὕστερις οἱ πολιτεῖες, τὸ Ἔθνος, ἡ φυλὴ καὶ τελευταῖα ἡ ἁρμονισμένη ἀνθρώπινη κοινωνία. Τὴν κοινωνία λοιπὸν αὐτὴ τὴ συγκρατεῖ πάντα τὸ αἴσθημα τῆς Ἀγάπης, ποῦ ἀπάνω της στηρίζεται κ' ἡ ἠθική της ὕπαρξη. Μὰ ὅσο κι ἂν ἀρνηθοῦμε τὴν ἀνάγκη κάθε θρησκείας, κάθε νομοθεσίας, κάθε κοινωνικοῦ θεσμοῦ, τὴν ἠθική, γιὰ νὰ ὑπάρχῃ κοινωνία, δὲν μποροῦμε νὰ τὴν ποῦμε ἀχρεία-στη στὸν ἄνθρωπο, μήτε ὅτι δὲν εἶναι καὶ φυσική του ἰδιότητα. Οἱ ὑποστηριχτὲς βέβαια τοῦ κυρίαρχου ἐγωϊσμοῦ ἴσως τὰ ἀρνηθοῦν αὐτὰ καὶ τὴ θεωρία τῆς ἠθικῆς κοινωνίας μὲ στήριγμά της τὴν Ἀγάπη καὶ τὶς ἄλλες συνακόλουθές της ἀρετὲς τὴν πολεμοῦν ἀπὸ τὸ φόβο μήπως τὸ φάντασμα τοῦ ἀναρχισμοῦ γίνῃ καὶ πραγματικότητα. Μὰ θαρρῶ πῶς δὲν πολυπροσέξανε στὸ ὅτι κι ὁ ἀναρχισμὸς γιὰ βάση του ἔχει τὸν ἐγωϊσμὸ τοῦ ἄτομου καθὼς κ' ἡ ἀπολυταρχία κ' ἡ τυραννία ἡ ἀριστοκρατική· ἐκεῖ οἱ πολλοὶ γιὰ λόγου τους— καθένας ὅμως χωριστὰ— ἐδῶ ὁ ἕνας γιὰ λόγου του. Ὁ ἐγωϊσμὸς πάντα καταντάει ἢ στὴν ἀναρχία ἢ στὴν ἀπολυταρχία. Ἴσως φανοῦν παραδοξολογίες τὰ ὅσα πῶ ἀμέσως παρακάτω γιὰ ν' ἀποδείξω τὴν ἰδέαν αὐτή· μὰ ἂς μοῦ δοθῇ ἡ ἄδεια νὰ βεβαιώσω, ὅτι τὰ λέω μὲ πεποίθηση, πῶς δὲν παραδοξολογῶ. Ἡ Πλατωνικὴ φιλοσοφία μ' ὅλη τὴν ἠθικολογία της καὶ τὶς διδαχὲς γιὰ τὴν Ἀρετὴ τοῦ πολίτη, εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου φιλοσοφία πολὺ ἐγωϊστική· ὅλα τὰ θέλει γιὰ τὸ ἐγὼ (πολιτεία =ἄτομα) καὶ στὴ δύναμή του θυσιάζει ἰδιοχτησία καὶ οἰκογένεια· φυσικὰ αὐτὸ θὰ τελειώσῃ στὸν ἀναρχισμό· καὶ νὰ πῶς σήμερις οἱ πιὸ φανατικοὶ κοινωνιστὲς κι ἀναρχικοὶ λένε, ὅτι ἔρχουνται νὰ θεμελιώσουν τὴν Πλατωνικὴ πολιτεία. Κι ἂν ὁ Πλατωνικὸς ἀναρχισμὸς δὲν εἶδε ποτὲ τὸ φῶς τῆς μέρας, δὲν εἶναι ὅμως θαρρῶ κι ὁλότελα ξένος στὸ γλήγορο ξεπεσμὸ τῆς Ἀθήνας καὶ κοντὰ σ' αὐτὴν κι ὅλης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας. Ὅπως ὁ Πλάτωνας στὰ παλιὰ τὰ χρόνια, ἔτσι ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση τῆς Δύσης φάνηκεν ὁ Καρτέσιος γιὰ νὰ παρουσιάσῃ μ' ἄλλην ὄψη τὴν ἐγωϊστικὴ φιλοσοφία· κηρύχνει τὸ Θεὸς —ἐγώ, τὸ ἐγὼ πλάστη τῶν ὅλων καὶ δίνει καινούργια ζωὴ στὴν ἀπολυταρχία· ἀπὸ τὴ φιλοσοφίαν αὐτὴ βγαίνει ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ' καὶ τὸ «l' Etat c' est moi»· τραβάει τὸ δρόμο της, μ' ὅλο τὸ ἀντίσκεμμα ποῦ βρῆκεν ἀπὸ μερικοὺς καὶ περισσότερο ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ Vico μὲ τὴ «Νέα Ἐπιστήμη» του, καὶ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, ὡς ποῦ καταστάλαξε στὸ Μεγάλο Ναπολέοντα, τὴν τελειότερη εἰκόνα τῆς ἐγωϊστικῆς ἀπολυταρχίας, γιὰ νὰ βρῇ μαζί του τὸ θάνατό της στοὺς βράχους τῆς Ἁγίας Ἑλένης. Ἡ φύση ξεδικήθηκε. Στὶς μέρες μας προβαίνει πάλι ἡ ἐγωϊστικὴ φιλοσοφία μὲ τὸ Στίρνερ καὶ τὸ Νίτσε· μὰ, ἐπειδὴ δὲν ξέρει κι αὐτὴ καλὰ-καλὰ τί γυρεύει, ἀνεμοδέρνεται ἀνάμεσα σ' ἀναρχικοὺς κι ἄκρους ἀριστοκράτες, ποῦ δὲν ἀνκγνωρίζουνε γιὰ οὐσιαστικὴ ἀρετὴ τῆς ζωῆς τους τὴν Καλοσύνη καὶ τὴν Ἀγάπη. Ἂς μὴν κάνουμε τὸν προφήτη γιὰ τὸ τέλος της.

«Οἱ πιὸ μεγάλοι ἄνθρωποι ἤθελαν τὴ δύναμη καὶ τὴν κυριαρχία». Μὰ ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ μεγάλοι; Γιὰ νὰ θέλουν τὴ δύναμη καὶ τὴν κυριαρχία δὲ θὰ τοὺς ζητήσουμε βέβαια μέσα στὸ πνευματικὸ ἔργο τῆς ἀνθρωπότητας· ἐδῶ ὁ ἀποθυμητὴς τῆς κυριαρχίας εἶναι ὁ εὐγενικὸς ἐγωϊστής. Οἱ κυνηγάτορες τῆς δύναμης καὶ τῆς κυριαρχίας βρίσκουνται ἀνάμεσα στοὺς στρατιωτικοὺς καὶ τοὺς πολιτικούς· σ' ἕνα μέρος καὶ στοὺς νομοθέτες. Τέτοιου εἴδους μεγάλους στὴν ἱστορία τῶν λαῶν ἔχουμε τὸν Ἀττίλα, τὸ Λουδοβῖκο ΙΔ', τὸ Μεγάλο Ναπολέοντα, τὸ Μπισμαρκ ἢ κι ὅποιον ἄλλον ὅμοιο τους, ποῦ τὸ ἔργο τους τὸ κυβέρνησεν ὁ τέλειος ἐγωϊσμός, συντροφιασμένος φυσικὰ μὲ τὴν ἀδικία· μπορεῖ, ἀνίσως καὶ θέλῃ κανεὶς, νὰ βάλῃ πλάϊ τους καὶ τὸν Ἡρόστρατο. Μὰ αὐτοὺς ἡ ἀνθρωπότητα δὲν τοὺς εἶπεν εὐεργέτες της. Οἱ εὐεργέτες τῆς ἀνθρωπότητας βρίσκουνται στὴν ἀληθινὰ πνευματικὴ ἀριστοκρατία καὶ τὰ ἔργα τους τὰ ὁδήγησε πάντα ἡ Καλοσύνη κ' ἡ Ἀγάπη, ποῦ δὲν τὶς θαρροῦσαν ὀχλοκρατικὲς ἀρετές. Οἱ μεγάλοι τῆς ἐπιστήμης ἥρωες γεννήθηκαν ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἰδέα πῶς νὰ κάμουνε λιγότερο βασανισμένη τὴ ζωὴ τῶν ὅμοιων τους, πῶς νὰ γίνουν ὠφέλιμοι στὴν ἀνθρωπότητα. Οἱ μεγάλοι τῆς ἰδέας πολεμιστὲς δὲν κυνήγησαν τὴν κυριαρχία, παρὰ ἴσια-ἴσια θελήσανε νὰ τήνε συντρίψουν. Οἱ Αἰσχύλοι, κ' οἱ Θουκυδίδηδες, κ' οἱ Δάντηδες, κ' οἱ Σαίξπηαρ κ' οἱ Γκαῖτε δὲ βγήκανε στὸν κόσμο γιὰ νὰ διαφεντέψουν τὴν κυριαρχία τοῦ Ἐγωϊσμοῦ, παρὰ γιὰ νὰ δείξουν περισσότερο τὸ μεγαλεῖο τῆς Ἀγάπης, λέγοντας μὲ τὸ ἔργο τους ὅ,τι εἶπε κι ὁ ἡρωϊκὸς νεανίας τοῦ Γολγοθᾶ: «Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι». Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀληθινοὶ τῆς ἀνθρωπότητας εὐεργέτες μὲ τὸ ἔργο τους τὸ ρυθμισμένο ἀπὸ τὴν Ἀγάπη, ποῦ τὴ δύναμή της τὴν ἔνοιωσαν στὴ μελέτη τῆς Φύσης. Οἱ ἄλλοι δὲν ἄκουσαν ποτὲ νὰ τοὺς δίνεται μὲ τὸ στόμα τῆς ἀνθρωπότητας τέτοιο παρατσούκλι· τὸ μόνο ποῦ κέρδισαν ἦταν ἡ γενικὴ κατάρα· αὐτὸ βέβαια δὲν τὸ λογαριάσανε γιὰ τίποτα, ἐπειδὴ ἤτανε *δυνατοί*, κ' ἔτσι ἔφυγαν ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦτο ἱκανοποιημένοι. Δὲν ἔκαναν ὅμως καὶ κανένα καλὸ ἀπὸ μεγαλοδωρία, ἕνεκα ποῦ τέτοιο προτέρημα δὲ στέκεται στὸ φυσικὸ τοῦ ἐγωϊστῆ· πῶς μπορεῖ ἕνας ἄνθρωπος, ποῦ ὅλα τὰ θέλει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ποῦ γυρεύει ν' ἀποτάξῃ ὅλα τὰ πάντα καὶ νὰ κυριαρχήσῃ, νὰ εἶναι καὶ μεγαλόδωρος; ἐξὸν πιὰ ἂν πετάῃ κανένα κοκαλάκι καὶ τοὺς πεινασμένους γιὰ ἐπίδειξη· μὰ αὐτὸ δὲν εἶναι βέβαια μεγαλοδωρία.

Δὲν εἶναι πρωτόβγαλτος ὁ λόγος, ὅτι ὁ ἐγωισμὸς κανονίζει κάθε ζωϊκὴν ὕπαρξη. Ἀπὸ τὸ πιὸ ἁπλὸ ὀργανικὸ φαινόμενο ὡς στὸν τελειότερο ἄνθρωπο μέσα στὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς τὸ ἐγὼ κυριαρχεῖ· μὰ εἶναι τόση διαφορὰ ἀνάμεσα ἐγὼ κ' ἐγώ. Κ' ἡ προνοήτρα φύση ἀκριβῶς γιὰ νὰ μηδενίσῃ τὸ ἐγὼ τὸ σκληρό, τὸ ἐγὼ τοῦ χαλασμοῦ, ποῦ θέλει νὰ εἶναι πάντα κυρίαρχο στόλισε τὰ πλάσματά της καὶ μὲ τὴν Ἀγάπη, ποῦ τὴ βλέπουμε ὅπου κι ἂν γυρίσουμε τὸ μάτι μας. Καὶ χωρὶς νὰ θέλω τώρα φτιάνω μὲ τὴ φαντασία μου τὴν εἰκόνα ἑνὸς *δυνατοῦ* μὲ τὸν ἐγωϊσμό του μονάχα, ποῦ θέλει νὰ κυνηγήσῃ τὴν κυριαρχία, νὰ καταφέρῃ μόνο μεγάλα. Τόνε βλέπω νὰ πολεύῃ μ' ὅλη τὴ δύναμή του μέσα στὸ ἀπέραντο αὐτό, ποῦ λέγεται **Κόσμος**, μέσα στὸ μεγαλεῖό του, μέσα στὸ ἄναρχο κι ἀτέλειωτο τοῦ καιροῦ, τόνε βλέπω κυνηγάτορα τοῦ πόθου του μὲ τὴν περιφρόνηση στὸν πρῶτο τῆς Φύσης νόμο καὶ νὰ φωνάζῃ «*προστάζω νὰ κατσστραφοῦν!*» (τοῦ Νίτσε ὁ τελευταῖος αὐτὸς λόγος.) Κι' ἄθελά μου ἀκούω τὴ Φύση νὰ ρωτάῃ τὸ δυνατὸν αὐτόνε μ' ὅλη της τὴ συμπάθεια μὰ καὶ μ' ὅλη της τὴν αὐστηρότητα: «Ἄνθρωπε! γιατὶ τόσο ἀδειανός, γιατὶ τόσο σκληρὸς καὶ γιατὶ τόσο *μηδενικό*;» Κι' ἂς μοῦ δώσῃ τώρα τὴν ἄδεια ὁ Ἑρμονας νὰ τοῦ πῶ, ὅτι κι αὐτὸς μαζί μ' ἄλλους πολλοὺς μαθητάδες τοῦ Νίτσε παραγνώρισε τὴν ἀληθινὴ τοῦ ἐγωϊσμοῦ ἔννοια, τοῦ ἐγωϊσμοῦ αὐτοῦ, ποῦ ἐμεῖς οἱ ἀδύνατοι δὲν τὸν καταλαβαίνουμε νὰ εἶναι «ἡ οὐσιαστικὴ ἀρετὴ τῆς ζωῆς».

Φοβᾶμαι μήπως τὰ ἰδανικὰ τῆς Καλοσύνης καὶ τῆς Ἀγάπης τὰ παίρνῃ κανένας σὰν τίποτα μελοδραματικὲς γλυκαναλατιὲς καὶ τότε βέβαια ἔχει δίκιο ὅποιος ζητάει νὰ τὰ ξορίσουμε ἀπὸ τὴν ὕπαρξή μας. Μὰ ὄχι· ὁ λόγος δὲν εἶναι γιὰ Καλοσύνες κι Ἀγάπες, ποῦ στέκουν πιὸ κάτω κι ἀπὸ τὸ σύνορο τῆς αἰσθηματικότητας· αὐτὰ εἶναι κάτι χειρότερο ἀπὸ ὀχλοκρατικὲς ἀρετές. Τὰ ἰδανικὰ αὐτὰ τά φανταζόμαστε σὰν τὶς σεμνὲς παρθένες, ποῦ δὲ βγαίνουνε στὸ δρόμο νὰ δείξουν τὶς ὀμορφιές τους μὲ χίλια δυὸ τσακίσματα, παρὰ μὲ τὸ πέρασμά τους γεννοῦνε τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἅγια λατρεία στὴν ὀμορφαπλάστρα δύναμή τους· τὰ φανταζόμαστε τόσο δίκια, τόσο δυνατὰ καὶ τόσο ἀψηλονόητα, ὡς ποῦ νὰ φτάνουνε σὲ σημεῖο, ὥστε ν' ἀναγκάζουνε σήμερα πολλοὺς γιατροὺς νὰ συλλογίζουνται, ἂν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ πεθαίνουν τοὺς ἀρρώστους τους, ποῦ φτάσανε στὸν τελευταῖο σταθμὸ τῆς τυραννίας, γιὰ νὰ μὴ βασανίζουνται ἄλλο. Κ' ἔτσι ἡ Καλοσύνη κ' ἡ Ἀγάπη δείχνουνται σὰν κάτι παραπάνω κι ἀπὸ τὸν ἡρωϊσμό.

Τὸ ἰδανικὸ τῆς Ἀγάπης κάθε τῆς Φύσης μελετη τὸ παραδέχτηκε καὶ τῆς τὸ θάρρεψε ἠθικὴ ἀνάγκη γιὰ τὴν ὕπαρξη τῆς κοινωνίας. Κι ὁ ἀρνηστὴς τῶν ὅλων, ὁ μεγάλος φιλόσοφος Σοπεχάουερ, στὴ Δικιοσύνη καὶ στὴν Ἀγάπη στήριξε τὴν Ἠθική του. Καὶ νοιώθω δυνατὴ τώρα τὴν ὄρεξη νὰ ξεσηκώσω ἐδῶ μερικὰ λόγια τοῦ τρανοῦ συγκαιρίτη μας φιλόσοφου, τοῦ Χαῖκελ, τοῦ ἀσύγκριτου τῆς Φύσης μελετητή, ποῦ ξετύλιξε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον τὴν αἰτία, τὴν ἀξία καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς: «Ὁ ἄνθρωπος—λέει ὁ Χαῖκελ στὰ «Νοιώσματα τοῦ Κόσμου(1)»—εἶναι μέρος τοῦ σύνολου τῶν *συνταιριαστικῶν* σποντυλωτῶν καὶ γι' αὐτό, ὅπως ὅλα τὰ συνταιριαστικὰ ζῶα, ἔχει δυὸ εἰδῶν διαφορετικὲς ὑποχρέωσες: πρῶτα στὸν ἑαυτό του καὶ δεύτερα στὴν κοινωνία, ὅπου ζῇ. Οἱ πρῶτες ὑποχρέωσες εἶναι οἱ προσταγὲς τοῦ *ἐγωϊσμοῦ*, οἱ δεύτερες *τῆς ἀγάπης στὸν πλησίον του* (ἀλτρουϊσμός). Τὰ δύο αὐτὰ εἴδη τῶν φυσικῶν προσταγῶν εἶναι ἴσια δίκαια, ἴσια ἠθικὰ καὶ ἴσια ἀπαραίτητα. Ἂν ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ ζῇ μέσα σὲ κοινωνία ὀργανωμένη καὶ νὰ μὴ δυσαρεστῆται ἀπ' αὐτή, δὲν πρέπει νὰ ζητάῃ μονάχα τὴν ἴδια του εὐτυχία, παρὰ καὶ τῆς κοινωνίας ὅπου βρίσκεται καὶ τῶν «πλησίο» του, που συγκροτοῦν τὴν κοινωνικὴ αὐτὴ συντροφιά. Πρέπει νὰ νοιώσῃ ὅτι ἡ καλοτυχιά τους κάνει τὴ δική του κ' οἱ συφορές τους τὶς δικές του. Ὁ κυριώτατος αὐτὸς κοινωνικὸς νόμος εἶναι τόσο ἁπλὸς καὶ τόσο προσταχτικῆς ἀπὸ τὴ φύση ἀνάγκης, ὥστε καταντάει δύσκολο νὰ νοιώσουμε πῶς μπορεῖ νὰ τὸν ἀντικρούσῃ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ· καὶ μολοντοῦτο αὐτὸ γίνεται καὶ σήμερα, ὅπω γίνηκε ἀπὸ ἀμέτρητα χρόνια... Ὁ ἐγωϊσμὸς ἐπιτρέπει τὴν συντήρηση τοῦ *ἄτομου*, ὁ ἀλτρουϊσμὸς τὴ συντήρηση τοῦ *εἴδους*, ποῦ φτιάνεται ἀπὸ τὴν ἀλυσίδα τῶν ἄτομων ποῦ σβύνουνε καὶ πᾶνε».

Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ ἐγωϊσμὸς μονάχα ἡ «οὐσιαστικὴ ἀρετὴ τῆς ζωῆς». Ὁ *δυνατὸς* ἄνθρωπος δὲν ἀποδιώχνει ἀπὸ τὰ ἔργα του τὰ ἰδανικὰ τῆς Καλοσύνης καὶ τῆς Ἀγάπης· μὲ τὸ φῶς τους γιὰ ὁδηγητή του φτάνει πραγματικὰ στὴν Ἀλήθεια, γνωρίζεται μὲ τὴ Δικιοσύνη καὶ δέχεται τὴ Ζωὴ μ' ἀληθινὸν ἡρωϊσμό.

Οἱ θρησκεῖες ἴσως πέσουν συντρίμια, γένη σβυστοῦνε, ὁ ἄνθρωπος λείψῃ ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς, κόσμοι περάσουν, μὰ ἡ *Ἀγάπη* ἑνόσω θὰ ὑπάρχῃ ζωὴ θὰ μένῃ πάντα κυβερνήτρα της, ἐπειδὴ εἶναι ἡ φωνὴ τῆς ἴδιας τῆς Φύσης. Καὶ μπροστὰ στὴν προσταγὴ τῆς Φύσης τὰ λόγια κ' οἱ ἰδέες τῶν *παράνθρωπων* εἶναι...

Ἀθήνα 14 τοῦ Νοέβρη.

ΗΛΙΑΣ Π. ΒΟΥΤΙΕΡΙΑΗΣ

1) Ἡ Φραντζέζικη μετάφραση «Les Énigmes de l' Univers».

ΒΟΛΤΑΙΡΟΥ *)

Ο ΜΙΚΡΟΜΕΓΑΣ

ΚΕΦ. Β'.

Συνομιλία τοῦ κατοίκου τοῦ Σειρίου μὲ τὸν κάτοικο τοῦ Κρόνου.

Ἡ Ἐξοχότητά του ξαπλώθηκε, καὶ τότε ὁ κ. γραμματέας ἐσίμωσε στὸ πρόσωπό του.— Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε, τοῦ λέει ὁ Μικρομέγας, ὅτι ἡ φύση ἔχει πολὺ μεγάλη ποικιλία. —Ναί, λέει ὁ Κρονιώτης, ἡ φύσις εἶναι ὡς ἀνθών, οὗτινος τὰ ἄνθη....— Οὔφ, καϋμένε, τοῦ ἀπαντᾷ ὁ ἄλλος· ἀνθών!....— Εἶναι, λέει πάλι ὁ γραμματέας, ὡς συνάθροισις ξανθῶν καὶ μελαχροινῶν γυναικῶν, ὧν αἱ ἀμφιέσεις.... —Ἄσε με, χριστιανέ μου, μὲ τὶς μελαχροινές σου, τοῦ λέει ὁ Σειριώτης.—Τότε λοιπὸν εἶναι ὡς πινακοθήκη πλήρης εἰκόνων, ὧν αἱ γραμμαί....—Βρὲ ἀδερφέ, ἡ φύση μοιάζει μὲ τὴ φύση· τί πᾶς καὶ γυρεύεις σύγκρισες; — Γιὰ νὰ σᾶς εὐχαριστήσω, τοῦ λέει ὁ γραμματέας.—Δὲ θέλω νὰ μ' εὐχαριστοῦν,

*) Κοίταξε φύλλο 270.

ἀποκρίνεται ὁ ταξιδιώτης, θέλω νὰ μαθαίνω. Καὶ πρῶτα πρῶτα πές μου, πόσες αἴσθησες ἔχουν οἱ ἄνθρωποι τοῦ πλανήτη σας. — Ἔχουμε ἑβδομῆντα δυό, λέει ὁ ἀκαδημαϊκός, καὶ κλαιγόμαστε ἀδιάκοπα ποὺ εἶναι λίγες. Ἡ φαντασία μας πάει πέρα ἀπ' τὶς ἀνάγκες μας. Βρίσκουμε ὅτι μὲ τὶς ἑβδομῆντα δυὸ αἴσθησες, μὲ τὸ δαχτύλιο τοῦ πλανήτη μας καὶ μὲ τὰ πέντε φεγγάρια του, εἴμαστε ἀδικημένοι. Καὶ μ' ὅλη τὴ μεγάλη μας περιέργεια καὶ μὲ τὰ πολλὰ πάθη, ποὺ γεννιοῦνται ἀπ' τὶς ἑβδομῆντα δυὸ αἴσθησες, μᾶς μένει ἀκόμα κιρὸς γιὰ νὰ πλήττουμε. — Δὲν εἶναι παράξενο, λέει ὁ Μικρομέγας, γιατὶ ἐμεῖς, στὸν πλανήτη τὸ δικό μου, ἔχουμε σχεδὸν χίλιες αἴσθησες, καὶ πάλι μᾶς μένει μιὰ ἀόριστη ἐπιθυμία, κάτι σὰν ἀνησυχία, ποὺ μᾶς εἰδοποιεῖ ἀδιάκοπα ὅτι εἴμαστε ἕνα τίποτα, καὶ ὅτι ὑπάρχουν ὄντα πολὺ τελειότερα. Ἔχω ταξιδέψει λιγάκι. Εἶδα θνητοὺς πολὺ κατώτερους ἀπὸ μᾶς, εἶδα καὶ πολὺ ἀνώτερους· δὲν εἶδα ὅμως κανέναν ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ ἐπιθυμίες περισσότερες ἀπὸ ἀληθινὲς ἀνάγκες, καὶ ἀνάγκες περισσότερες παρὰ ἀπόλαψες. Μπορεῖ νὰ φτάσω καμμιὰ μέρα καὶ στὸν τόπο ὅπου δὲ λείπει τίποτα· μὰ ἴσια μὲ τώρα δὲν μπόρεσα νὰ πληροφορηθῶ θετικὰ ποῦ βρίσκεται.

Ὕστερα ὁ Κρονιώτης μὲ τὸ Σειριώτη βύθισαν σὲ λογῆς λογῆς στοχασμούς· ἀλλά, ἀφοῦ ἔφτασαν σ' ἕνα σωρὸ συμπεράσματα πολὺ ὡραῖα καὶ πολὺ ἀμφίβολα, ἀναγκάστηκαν νὰ γυρίσουν πίσω στὴν πραγματικότητα. — Πόσον καιρὸν ζῆτε, ρωτᾶ ὁ Σειριώτης. — Ἄχ, πολὺ λίγο, τοῦ ἀποκρίνεται ὁ μικράνθρωπος τοῦ Κρόνου. — Τὸ ἴδιο κ' ἐμεῖς, λέει ὁ Σειριώτης, κλαιγόμαστε γιὰ καθετί, πὼς εἶναι λίγο. Φαίνεται νὰ εἶναι γενικὸς νόμος στὴ φύση. — Ἀλλοίμονο, λέει ὁ Κρονιώτης, δὲ ζοῦμε παραπάνω ἀπὸ πεντακόσιες μεγάλες περιφορὲς τοῦ ἥλιου. (Κατὰ τὸ δικό μας σύστημα κάνουν ἀπάνου κάτου δεκαπέντε χιλιάδες χρόνια). Καταλαβαίνεις; Εἶναι σὰν νὰ πεθαίνῃ κανεὶς τὴ στιγμὴ ποὺ γεννήθηκε. Ὁ ἑαυτός μας εἶναι σημεῖο, ἡ διάρκειά μας στιγμή, ἡ σφαῖρα μας ἄτομο. Μόλις ἀρχίζεις νὰ μορφώνεσαι λιγάκι, πρὶν ἀποχτήσῃς πεῖρα, ἔρχεται ὁ θάνατος. Ἐγώ, τί νὰ σοῦ πῶ; δὲν τολμῶ νὰ σκεφτῶ γιὰ μέλλον· βλέπω ποὺ εἶμαι μιὰ στάλλα νερὸ σ' ἕναν ὠκεανὸ ἀπέραντο. Ντρέπουμαι, μάλιστα ἐσᾶς, γιὰ τὴ γελοία φιγούρα ποὺ κάνω στὸν κόσμο.

Ὁ Μικρομέγας τοῦ ἀποκρίθηκε: Ἂν δὲν εἴσουνα φιλόσοφος, θὰ φοβούμουνα μήπως σὲ λυπήσω· μάθε λοιπὸν ὅτι ἡ δική μας ἡ ζωὴ εἶναι ἑφτακόσιες φορὲς μεγαλήτερη. Ἀλλὰ ξέρεις πολὺ καλά, πού, ὅταν φτάσῃ ἡ ὥρα ποὺ πρέπει νὰ δώσουμε πίσω στὴ φύση τὰ στοιχεῖα μας, γιὰ νὰ πᾶν νὰ ζήσουν κάποια ἄλλη μορφὴ ζωῆς, αὐτὸ δὰ ποὺ ὀνομάζουμε θάνατο, ὅταν, λέω, ἔρθῃ ὁ καιρὸς γι' αὐτὴν τὴ μεταμόρφωση, τότε τὸ νὰ ἔχῃς ζήσει μιὰ μέρα ἢ μιὰν αἰωνιότητα εἶναι ὅλο τὸ ἴδιο. Πέρασα ἀπὸ τόπους ὅπου ζοῦν χίλιες φορὲς περισσότερο παρὰ στὸν τόπο μου, καὶ εἶδα πού κι' αὐτοὶ μουρμούριζαν. Ὑπάρχουν ὅμως παντοῦ καὶ ἄνθρωποι γνωστικοί, ποὺ δέχουνται τὰ πράματα ὅπως εἶναι καὶ εὐχαριστοῦν τὸν Ποιητὴ τοῦ κόσμου.

Τί ἀπέραντη ποικιλία ποὺ εἶναι σκορπισμένη σ' αὐτὸ τὸ Σύμπαν καὶ πὼς τὴν παρακολουθεῖ παντοῦ ἕνα εἶδος θαυμαστὴ ὁμοιομορφία. Βλέπεις, ὅλα τὰ διανοούμενα ὄντα εἶναι διαφορετικά, καὶ ὅμως ὅλα ἔχουν κοινὰ χαραχτηριστικὰ τὴ σκέψη καὶ τὶς ἐπιθυμίες. Ἡ ὕλη εἶναι παντοῦ ἐχτατή, ἀλλὰ σὲ κάθε σφαῖρα ἔχει καὶ ἰδιότητες διαφορετικές. Πόσες διαφορετικὲς ἰδιότητες βρίσκετε στὴ δική σας ὕλη; — Ἂν ἐννοεῖτε ἐκεῖνες τὶς ἰδιότητες, λέει ὁ Κρονιώτης, ποὺ μᾶς φαίνεται πὼς ἡ σφαῖρα μας δὲ θὰ μποροῦσε δίχως αὐτὲς νὰ ὑπάρχῃ τέτοια ποὺ εἶναι, λογαριάζουμε τριακόσιες, π. χ. τὴν ἔχταση, τὴν ἀνομοχωρεσιά, τὴν κινητότητα, τὴν ἕλξη, τὴ διαιρετότητα καὶ ἄλλες. — Φαίνεται, ἀπαντᾶ ὁ ταξιδιώτης, πὼς αὐτὲς οἱ λίγες ἔσωναν γιὰ τοὺς σκοποὺς ποὺ εἶχε ὁ Πλάστης στὴ μικρή σας κατοικία σας. Σὲ ὅλα θαυμάζω τὴ σοφία του· παντοῦ διαφορὲς μὰ καὶ παντοῦ ἀναλογίες. Ἡ σφαῖρα σας μικρή, οἱ κάτοικοί της μικροὶ κι' αὐτοί. Αἴσθησες ἔχετε λίγες· ἡ ὕλη σας ἔχει λίγες ἰδιότητες. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἔργο τῆς Θείας Πρόνοιας. Ὁ ἥλιος σας, ὅταν τὸν κυττάξῃς καλά, τί χρῶμα ἔχει; — Λευκὸ πρὸς τὸ κίτρινο, λέει ὁ Κρονιώτης· καὶ ὅταν ἀνάλυσουμε μιὰν ἀχτῖνα του, βρίσκουμε ἑφτὰ χρώματα. — Ὁ δικός μας ἥλιος, λέει ὁ Σειριώτης, κοκκινοφέρνει, καὶ ἔχουμε τριανταενιὰ ἀρχικὰ χρώματα. Ἀπ' ὅλους τοὺς ἥλιους ποὺ πλησίασα δὲν ηὗρα δυὸ ποὺ νὰ μοιάζουν, ὅπως στὸν τόπο σου δὲν μπορεῖς νὰ βρῇς ἕνα πρόσωπο ποὺ νὰ μὴ διαφέρῃ ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα.

Ὕστερα ἀπὸ πολλὲς τέτοιες ἐρώτησες ζήτησε νὰ μάθῃ πόσες οὐσίες ριζικὰ διαφορετικὲς ἤξεραν οἱ Κρονιῶτες. Καμμιὰ τριανταριὰ μονάχα γνώριζαν, τὸ Θεό, τὴν ὕλη, τὸ χῶρο, τὰ ἐχτατὰ ὄντα ποὺ αἰσθάνουνται, τὰ ἐχτατὰ ὄντα ποὺ αἰσθάνουνται καὶ σκέφτουνται, τὰ διανοούμενα ὄντα ποὺ δὲν ἔχουν ἔχταση· ἐκεῖνα ποὺ ὁμοχωροῦν κ' ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἀνομοχώρετα, καὶ ἄλλα. Γι' αὐτὸ ὁ Κρονιώτης φιλόσοφος ἔμεινε ἐκστατικός, ὅταν ὁ ἄλλος τοῦ εἶπε ὅτι στὴν πατρίδα του ξέρουνε τριακόσιες τέτοιες οὐσίες καὶ ὅτι εἶχε ἀνακαλύψει ἄλλες τρεῖς χιλιάδες στὰ ταξίδια του. Τέλος πάντων, ἀφοῦ ἔτσι ἀνακοίνωσαν ὁ ἕνας στὸν ἄλλον λίγα ἀπ' ὅ,τι ἤξεραν καὶ πολλὰ ἀπὸ κεῖνα ποὺ δὲν ἤξεραν, ἀφοῦ κατάστρωσαν συλλογισμοὺς στὸ διάστημα μιᾶς περιφορᾶς τοῦ ἥλιου, ἀποφάσισαν νὰ κάμουν μαζὶ ἕνα φιλοσοφικὸ ταξίδι.

ΚΕΦ. Γ'.

Ταξίδι τῶν δυὸ κατοίκων τοῦ Σειρίου καὶ τοῦ Κρόνου.

Οἱ δυὸ φιλόσοφοί μας εἶτανε ἕτοιμοι νὰ μπαρκαριστοῦν στὴν ἀτμοσφαῖρα τοῦ Κρόνου μὲ μιὰ καλὴ προμήθεια ἀπὸ ἐπιστημονικὰ ὄργανα, ὅταν ἡ ἐρωμένη τοῦ Κρονιώτη, ποὺ εἶχε μάθει τὰ τρεχάματα, ἦρθε κλαιγάμενη νὰ κάνῃ τὰ παράπονά της. Εἶτανε μιὰ κοντοῦλα μελαχροινή, ἑξακόσιες ἑξῆντα ὀργιὲς ἀνάστημα, ἡ ὁποία ὅμως ἀναπλήρωνε τὴν ἔλλειψη τοῦ ἀναστήματος μὲ κάμποσα ἄλλα σωματικὰ χαρίσματα. — Ἀ, σκληρέ, τοῦ φωνάζει, ἀφοῦ σοῦ ἀντιστάθηκα χίλια πεντακόσια χρόνια, τώρα ποὺ ἄρχισα νὰ ὑποχωρῶ, μόλις γνώρισα ἑκατὸ χρόνια τὴν ἀγάπη σου, μὲ ἀφίνεις γιὰ νὰ πᾷς ταξίδι μ' ἕνα γίγαντα τοῦ ἄλλου κόσμου. Ἀ νὰ χαθῇς! Εἶσαι ἕνας περίεργος καὶ τίποτ' ἄλλο. Ποτέ σου δὲν αἰσθάνθηκες ἔρωτα. Ἂν ἤσουνα σωστὸς Κρονιώτης θὰ ἤσουνα πιστός. Ποῦ τρέχεις; τί γυρεύεις; Τὰ πέντε φεγγάρια μας εἶναι λιγώτερο ταξιδιάρικα ἀπὸ σένα καὶ ὁ δαχτύλιός μας λιγώτερο ἄστατος. Πάει τέλιωσε, δὲ θ' ἀγαπήσω πιά. Ὁ φιλόσοφος τὴ φίλησε, ἔκλαψε μαζί της, ὅσο φιλόσοφος κι' ἂν εἶτανε, καὶ ἡ κυρά, ἀφοῦ λιγοθύμησε λιγάκι, πῆγε καὶ παρηγορήθηκε μ' ἕνα λιμοκοντόρο τοῦ πλανήτη της.

Στὸ μεταξὺ οἱ δυό μας περίεργοι ἀναχώρησαν. Πρῶτα πήδηξαν στὸ δαχτύλιο· τὸν ηὗραν ἀρκετὰ ἐπίπεδο, ὅπως σωστὰ τὸ μάντεψε ἕνας σοφὸς κάτοικος τῆς μικρῆς μας σφαίρας. Ὕστερα πῆγαν ἀπὸ φεγγάρι σὲ φεγγάρι. Λίγο πέρα ἀπ' τὸ τελευταῖο περνοῦσε ἕνας κομήτης· πήδηξαν ἀπάνου μαζὶ μὲ τοὺς ὑπηρέτες καὶ μὲ τὰ ἐργαλεῖα τους. Ἀφοῦ ἔκαμαν ἀπάνου κάτου ἑκατὸν πενῆντα ἑκατομμύρια λεῦγες, ἀπάντησαν τοὺς δορυφόρους τοῦ Δία. Προχώρησαν ἴσια μὲ τὸ Δία, ὅπου ἔμειναν ἕνα χρόνο, καὶ σ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἔμαθαν κατι πολὺ σπουδαῖα μυστικά, ποὺ θὰ εἶτανε τώρα στὴ δημοσιότητα, ἂν οἱ κύριοι ἱεροξεταστὲς δὲν εἶχαν εὕρει μερικὲς ἰδέες λιγάκι τολμηρές.

Φεύγοντας ἀπ' τὸ Δία διάτρεξαν ἕνα διάστημα ὡς ἑκατὸ χιλιάδες λεῦγες. Πέρασαν κοντὰ ἀπ' τὸν Ἄρη, ποὺ εἶναι, καθὼς ξέρετε, πέντε φορὲς μικρότερος ἀπὸ τὴ μικρή μας σφαῖρα. Εἶδανε δυὸ φεγγάρια ποὺ κυκλοφοροῦν γύρω σ' αὐτὸν τὸν πλανήτη, καὶ ποὺ ἔχουν ξεφύγει τὴν παρατήρηση τῶν ἀστρονόμων μας. Ξέρω ποὺ ὁ πάτερ Καστὲλ θὰ γράψῃ, καὶ μὲ πολλὴ νοστιμάδα μάλιστα, πὼς αὐτὰ τὰ δυὸ φεγγάρια δὲν ὑπάρχουν. Ἀλλὰ ἐγὼ ἀνκφέρουμαι σ' ἐκείνους ποὺ συνειθίζουν νὰ σκέφτουνται μὲ τὴν ἀναλογία. Αὐτοὶ οἱ λαμπροὶ φιλόσοφοι ξέρουν πόσο δύσκολο θὰ εἴτανε γιὰ τὸν Ἄρη, ποὺ εἶναι τόσο μακρυὰ ἀπ' τὸν ἥλιο, νὰ τὰ βγάλῃ πέρα δίχως τουλάχιστο δυὸ φεγγάρια. Ὅπως κι' ἂν εἶναι, οἱ ἄνθρωποί μας ηὗραν ἐκεῖνον τὸν κόσμο τόσο μικρό, ποὺ φοβήθηκαν μήπως δὲν τοὺς χωρέσῃ γιὰ νὰ κοιμηθοῦν, καὶ ξακολούθησαν τὸ δρόμο τους, σὰ δυὸ ταξιδιῶτες ποὺ δὲ δίνουν προσοχὴ σ' ἕνα παλιοκαφενεδάκι τοῦ χωριοῦ καὶ τραβοῦν ἴσια γιὰ τὴ γειτονικὴ πόλη. Γλήγορα ὅμως μετάνοιωσαν γιατὶ πήγαιναν καὶ δὲν εὕρισκαν τίποτα. Ἐπὶ τέλους εἶδαν ἕνα μικρὸ φῶς· εἴτανε ἡ Γῆ. Οἴχτο τοὺς προξένησε, ὕστερα ἀπὸ τὸ Δία. Μόλα ταῦτα γιὰ νὰ μὴ μετανοιώσουν ἄλλη μιὰ φορά, ἀποφάσισαν ν' ἀποβιβαστοῦν. Πέρασαν στὴν οὐρὰ τοῦ κομήτη, ηὗραν ἕνα πολικὸ φῶς, σὰ νὰ τοὺς περίμενε, μπῆκαν μέσα καὶ πάτησαν γῆ στὴ βορεινὴ ἄκρη τῆς Βαλτικῆς θάλασσας, στὶς πέντε τοῦ Γιούλη χίλια ἑφτακόσια τριάντα ἑφτὰ ἀλλανόβα.

(ἀκολουθεῖ)

ΕΛΙΣΑΙΟΣ ΓΙΑΝΙΔΗΣ

Ο,ΤΙ ΘΕΛΕΤΕ

— Τὰ μουσικὰ κομάτια τῆς «Ἄρρωστης Δούλας» ποὺ δημοσιέψαμε στὸ προπερασμένο φύλλο, εἴχανε ἕνα δυὸ λαθάκια σημαντικά, (λ. χ. tanto, ἀντὶ ditanto ποῦναι καὶ τὸ σωστὸ κτλ.), μὰ γι' αὐτὸ φταίει ὁ *μουσικογράφος* τοῦ Φέξη ποὺ τὰ ξεσήκωσε σὲ διάφανο χαρτὶ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο. Δώσαμε τὴ δουλιὰ σὲ *εἰδικὸ* ἄθρωπο, τὸν ἀκριβοπλερώσαμε καὶ τὸ κάμαμε ρόϊδο.

— Ἀπὸ τὰ παράξενα τῆς ρεκλάμας. Μιὰ κόρη στὸ «Χρόνο» τῆς προπερασμένης Τρίτης (σελ. 2, στήλ. 6) βεβαιώνει, ὑπογράφοντας φαρδιὰ πλατιὰ τὴ βεβαίωσή της, δίνοντας μάλιστα καὶ τὸν ἀριθμὸ τοῦ ἐπιτιοῦ της, πὼς ὁ δεῖνα γιατρὸς τόσο ἱκανὸς εἶναι ὥστε σὲ εἴκοσι μέρες τὴν ἔκαμε νὰ ζυγίζει μιὰ ὀκὰ καὶ ἑκατὸ δράμια περισσότερο, νὰ παχύνει στὴν περιφέρεια δυὸ ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου, νὰ ποχτήσει σάρκες «σφριγηλὲς» καὶ νὰ μεταμορφωθεῖ «εἰς ἄνθρωπον». Καὶ μὴ χερότερα!

— Παίχτηκε τὴν Τρίτη στὸ Δημοτικὸ θέατρο γιὰ πρώτη φορὰ τὸ τρίπραχτο πολιτικοκοινωνικὸ δρᾶμα τοῦ Δ. Π. Ταγκόπουλου, «οἱ Ἀλυσίδες», ἀπὸ τὸ θίασο τοῦ κ. Θ. Οἰκονόμου. Ὁ συγραφέας ἀδιαθετώντας δὲ βρισκότανε στὸ θέατρο κ' ἔτσι δὲν μπόρεσε νὰ εὐχαριστήσει τοὺς θεατὲς ποὺ στὸ τέλος τῆς παράστασης, μὲ ἀδιάκοπα χεροκροτήματα, τὸν καλούσανε νὰ βγεῖ στὴ σκηνή.

— Οἱ «Ἀλυσίδες» θὰ ξαναπαιχτοῦνε σὲ λίγες μέρες, ὅταν ἀρχινήσει τὸ καινούριο θέατρο τοῦ κ Οἰκονόμου. Ἀπὸ τὸ φύλλο ὅμως τῆς ἄλλης Κυριακῆς θἀρχινήσουνε νὰ δημοσιεύουνται στὸ «Νουμᾶ».

— Ὁ Ταγκόπουλος κι ὁ Βουτιερίδης ἀρχινήσανε νὰ γράφουν μιὰ τρίπραχτη κοινωνικὴ σάτυρα «Οἱ Νοικοκυραῖοι» ποὺ θὰν τὴ δώσουνε στὸν κ. Οἰκονόμου γιὰ τὸ θέατρό του.

— Ἀκοῦμε πὼς εἶναι νὰ βγεῖ σὲ λίγο μιὰ μικρούλα βδομαδιάτικη σατυρικὴ φημερίδα μὲ τὸν τίτλο «Le monde Francolevantinique». Ἡ φημεριδούλα αὐτὴ θὰ γράφεται ἑλληνογαλλικά.

ΧΩΡΙΣ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΟ

κ. *Ἕρμα* στὴν Κάλυμνο. Σ' εὐχαριστοῦμε γιὰ τὰ καλὰ λόγια καὶ ξεσηκώνουμε δῶ ὅσα μᾶς γράφεις γιὰ τὴν «Ἱστορία τῆς Ρωμιοσύνης» τοῦ Ἐφταλιώτη μας. «... Τὴν ἔδωσα νὰ τὴ διαβάσει ἕνας παπᾶς καὶ τώρα μοῦ γυρεύει τὸ δεύτερο τόμο· τὸν ἄκουσα νὰ λέει: Νά, βρὲ ἀδερφέ, βιβλίο ποὺ τὸ νιώθει κ' ἕνα μικρὸ παιδί. Ὁ κακομοίρης ὁ Ρωμιὸς θέλει νὰ διαβάσει, ἀλλὰ δὲν ἔχει τί νὰ διαβάσει....» Βιβλία Ρωμαϊκὰ ὑπάρχουν ἀρκετὰ καὶ βγαίνουν ὁλοένα καὶ καινούρια — κ. *Σπ. Ριγ.* Κέρκυρα. Χαρήκαμε πολὺ γιὰ τὸ γράμμα σου. Τὸ φύλλο στέλνεται τώρα στὸ κατατόπι ποὺ μᾶς γράφεις. — κ. *Γκρινιάρη.* Καλὸ τὸ ἀρθράκι σου καὶ σ' εὐχαριστοῦμε. Περιττὸ ὅμως καὶ νὰ τυπωθεῖ, ἀφοῦ τὸ πρᾶμα κρύωσε πιά.